

ДЕРЖАВНА
СЛУЖБА
ЯКОСТІ ОСВІТИ
УКРАЇНИ

УПОВНОВАЖЕНИЙ ІЗ ЗАХИСТУ
ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

РЕЗУЛЬТАТИ

**моніторингу щодо
забезпечення функціонування
державної мови в освітньому
процесі у закладах загальної
середньої освіти
у 2023/2024 навчальному році**

© Державна служба якості освіти України, 2024

© Державна освітня установа «Навчально-методичний центр з питань якості освіти», 2024

Про дослідження

Функціонування державної мови у суспільстві пов'язане з мовною політикою державних інституцій та діяльністю закладів освіти, які забезпечують освітній процес державною мовою і впливають на формування національної свідомості й ідентичності в учасників освітнього процесу.

В умовах російської агресії спостерігається утвердження ролі державної мови як основи україноцентризму. З метою дотримання мовної політики у сфері освіти особливо актуальним в умовах сьогодення є розробка і реалізація моніторингу з питання функціонування державної мови у закладах освіти.

Державною службою якості освіти спільно з Уповноваженим із захисту державної мови впродовж травня-червня 2022 року проведено [констатувальний етап](#) моніторингового дослідження серед учасників освітнього процесу щодо дотримання мовного законодавства у закладах загальної середньої освіти. Результати цього етапу моніторингового дослідження стали передумовою для розробки Програми моніторингу щодо забезпечення функціонування державної мови в освітньому процесі у закладах загальної середньої освіти на період 2022-2025 років. У квітні-травні 2023 року проведено [I цикл](#) моніторингового дослідження.

Відповідно до Плану роботи Державної служби якості освіти України на 2024 рік у квітні-травні у співпраці з Уповноваженим із захисту державної мови проведено II цикл моніторингу щодо забезпечення функціонування державної мови в освітньому процесі у закладах загальної середньої освіти.

Моніторингове дослідження функціонування державної мови у закладах освіти актуалізується за двома напрямками: необхідність дотримання норм мовного законодавства та вивчення стану мотивації учасників освітнього процесу до оволодіння державною мовою.

Констатувальний етап моніторингу
(2021/2022 н. р.)

I цикл моніторингу
(2022/2023 н. р.)

Завдання дослідження:

- виявити тенденції щодо забезпечення функціонування державної мови в освітньому процесі у закладах загальної середньої освіти;
- з'ясувати чинники, що впливають на вибір мови спілкування учасниками освітнього процесу;
- з'ясувати вплив мови на вибір учасниками освітнього процесу контенту у мережі «Інтернет»;
- вивчити само- та взаємооцінку рівня володіння державною мовою учасниками освітнього процесу;
- визначити чинники, що перешкоджають використанню державної мови учасниками освітнього процесу у повсякденні;
- визначити рівень мотивації учасників освітнього процесу для удосконалення знань з української мови.

Відбір респондентів

Формування репрезентативної вибірки II циклу моніторингу щодо забезпечення функціонування державної мови в освітньому процесі здійснено Державною науковою установою «Інститут освітньої аналітики» з урахуванням наступних умов: заклади, що мають еквівалент I-III ступенів (не включено приватні та спеціальні, інтернати); село/місто – пропорційно до кількості учнів 6-11(12) класів для кожного типу місцевості; виокремлено п'ять макрорегіонів та м. Київ; генеральна сукупність закладів загальної середньої освіти – 6717.

Макрорегіони, визначені в межах моніторингу:

Західний: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області;

Північний: Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська області;

Південний: Автономна Республіка Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області;

Центральний: Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області;

Східний: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Географія дослідження охопила всі 24 області України та місто Київ, участь у дослідженні взяли 121 заклад (85 закладів у міській та 36 – у сільській місцевості). Заклади освіти Автономної Республіки Крим не увійшли до вибірки (рис. 1).

Рис. 1. Розподіл закладів освіти – учасників моніторингу за макрорегіонами

Збір даних тривав з 25 квітня до 10 травня 2024 року та відбувався шляхом онлайн-анкетування учасників освітнього процесу.

В опитуванні взяли участь:

- учні / учениці – 7031 учасник (79% опитаних здобувають освіту в школі, що розташована у місті/селищі, 21% – у селі);
- батьки, інші законні представники здобувачів освіти – 18 788 учасників (у 82% опитаних батьків діти здобувають освіту в школах, що розташовані у місті/селищі, у 18% – в селі);
- учителі – 4000 учасників (74% опитаних вчителів працюють у школах, що розташовані у місті/селищі, 26% – у селі).

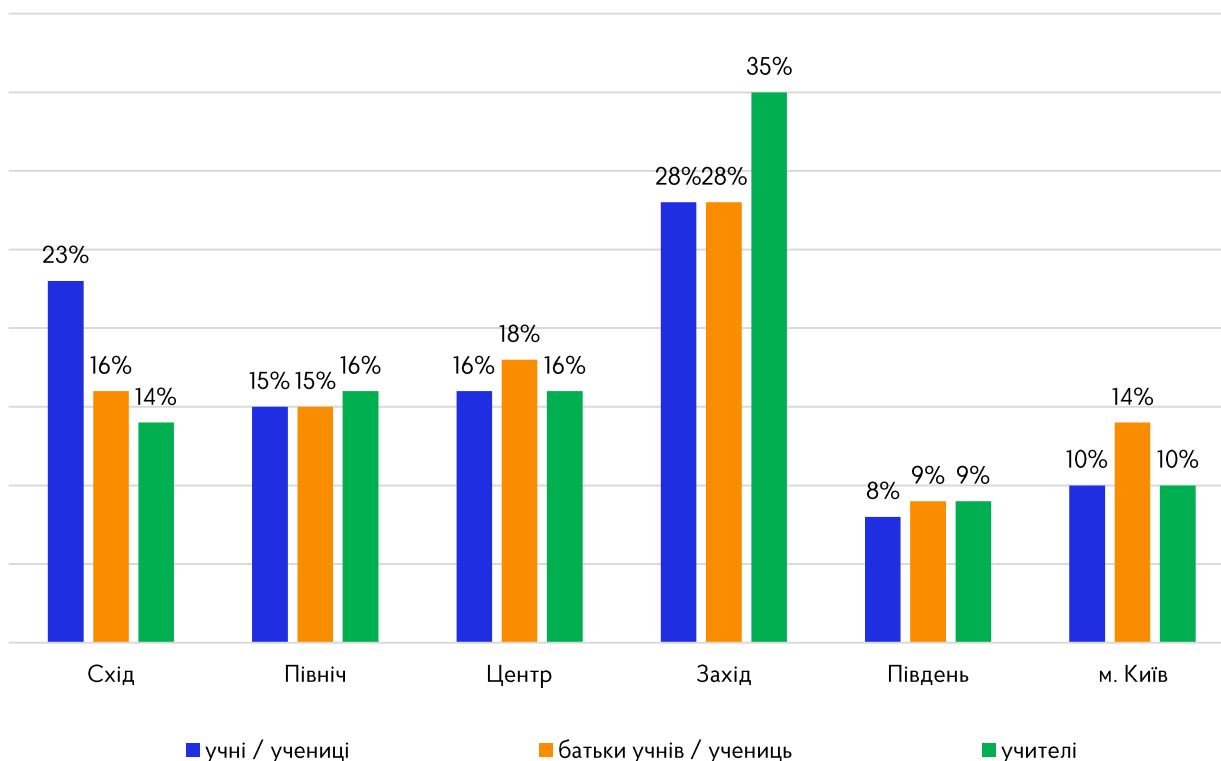

Рис. 2. Розподіл учасників опитування за макрорегіонами (% від загальної кількості опитаних)

У кожному закладі освіти участь в опитуванні було запропоновано взяти:

- кожному другому за списком у класному журналі учню / учениці, яким виповнилося 14 років та які здобувають освіту у класі «А» на паралелі 8-х – 12-х класів (8-го – 12-го класів, якщо клас на паралелі один);
- батькам (особам, які їх замінюють), діти яких навчаються у початковій, базовій середній, профільній середній школі;
- учителям початкової, базової, профільної середньої школи.

Філії опорних закладів освіти участі у моніторингу не брали.

Основні висновки та тенденції

Незважаючи на задекларований у статті 10 Конституції України статус української мови як державної, її позиції потребують комплексного посилення. Про це свідчать, зокрема, результати моніторингу застосування української мови учасниками освітнього процесу.

Дослідження показало, що після початку повномасштабної війни спостерігалось збільшення використання учасниками освітнього процесу української мови, однак у поточному навчальному році спостерігається зворотна реакція. Можливо це пов'язано з тим, що зменшилася частка старшокласників на 17%, батьків учнів / учениць на 11% та вчителів на 8%, для яких українська мова є рідною.

Наскрізним є той факт, що російська мова лишається поширеною у повсякденному спілкуванні учасників освітнього процесу у Східному та Південному макрорегіонах.

Частка батьків учнів / учениць, які зазначили, що вчителі надають навчальні матеріали та домашні завдання тільки українською мовою збільшилася на 3% (96% проти 93%), проте у відповідях самих учителів спостерігається зниження на 4% (93% проти 89%).

Серед загальної кількості опитаних учнів / учениць кожен третій старшокласник під час перерви розмовляє як українською мовою, так і російською та переважно російською (минулоріч – кожен п'ятий). Значними є відмінності у регіонах проживання учнів / учениць, які використовують виключно українську мову як під час навчальних занять, так і під час перерв: на Заході проживають 50% від загальної кількості опитаних дітей, на Сході та Півдні – лише 9% та 5% учнів / учениць відповідно.

Вагома частина тих учителів, котрі відзначили російську як переважну мову спілкування вдома, послуговуються українською у спілкуванні зі своїми учнями / ученицями, їхніми батьками та колегами за межами школи.

Якщо діти у школі активніше використовують державну мову, то за її межами (у колі друзів та вдома) цей відсоток знижується, менше 40% учнів / учениць спілкуються виключно українською мовою, п'ята частина – як українською мовою, так і російською однаковою мірою.

Актуальним лишається питання співвідношення між мовною ідентичністю та мовною практикою. Частина учасників освітнього процесу, які вважають українську рідною мовою, у побуті спілкуються як українською, так і російською та переважно російською мовами. Зокрема, така мовна модель на Сході країни, де 59% вчителів, 38% учнів / учениць та 34% батьків, які вважають рідною українську мову, вдома здебільшого спілкуються російською.

Результати дослідження показують схильність до зменшення використання української мови учнями / ученицями під час онлайн-спілкування в інтернеті. Якщо зіставляти результати минулорічні з 2021/22 н. р., то частка старшокласників, які спілкуються українською мовою, збільшилася на 9%, у цьому навчальному році – зменшилася на 6%, порівнюючи з минулим навчальним роком. З-поміж регіонів найбільше в інтернеті російською спілкуються на Сході – 43% опитаних учнів / учениць.

Щодо мови контенту в інтернеті учнів / учениць, то, у порівнянні з минулим навчальним роком, зменшилася кількість старшокласників з 43% до 32%, які послуговуються тільки українськомовним контентом.

Динаміку щодо зменшення використання української мови під час комунікацій в інтернеті можна спостерігати не лише серед учнів / учениць, а й серед педагогів (77% проти 80% минулоріч).

Зниження у 2024 році показників визнання української мови рідною та застосування української мови учасниками освітнього процесу в повсякденному житті викликане кількома чинниками. По-перше, вочевидь, проявляється суспільна інерція після гострої реакції на російське вторгнення. По-друге, попри значне зменшення кількості тих школярів, мова освітнього процесу яких не є українською, мовне середовище в родині та поза школою залишилося двомовним. Відтак можемо констатувати недоліки у виконанні Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», недостатню ефективність реалізації регіональної мовної політики, про що свідчать системні порушення, що фіксуються Уповноваженим із захисту державної мови не лише у сфері освіти, а й в обслуговуванні споживачів, інформації для загального ознайомлення, інтернет-просторі, діяльності комунальних установ тощо. По-третє, засновники закладів освіти, як і керівники шкіл, не виконали в повному обсязі минулорічні рекомендації Державної служби якості освіти та Уповноваженого щодо заходів із забезпечення функціонування української мови як в освітньому процесі, так і поза ним, зокрема щодо пропозицій батьків створити мережу мовних курсів.

Водночас як свідчать результати дослідження, батьки учнів / учениць на тлі масштабної російської агресії стали більш консолідованими у підтримці державної мови у всіх сферах свого життя.

Варто відзначити, що збільшилася частка вчителів на 9%, у порівнянні з 2022/23 н. р., які оцінили знання дітей рівнем вільного володіння українською мовою. Також, на противагу минулому року, на 5% збільшилася частка самих старшокласників, котрі оцінюють свій рівень володіння мовою як вільний.

88% учителів та 81% батьків учнів / учениць вважають, що доцільно в наш час створювати безкоштовні курси/тренінги/освітні платформи для опанування та вдосконалення знань і умінь з української мови. Однак про діючі

курси та/або освітні платформи з вивчення української мови саме у сільській місцевості відомо тільки 21% старшокласників та 16% батькам учнів / учениць.

Дедалі більше охочих досконало послуговуватися рідною мовою, і саме це є найбільшою і найважливішою зміною в мовній ситуації. Тепер є всі можливості й підстави розвивати цей успіх, роблячи українську мову визначальною. А в приватному житті учасники освітнього процесу й далі матимуть змогу спілкуватися так, як їм зручніше й приємніше, – але, маємо сподівання, що набуті в публічному мовленні навички й звички неминуче з часом переноситимуться й на приватне.

Характеристика учасників моніторингового дослідження

У межах дослідження опитано 7031 здобувача освіти, з них: 25% учнів / учениць 8-х класів, 28% – 9-х, 22% – 10-х та 25% – 11(12)-х класів (рис. 3); 45% – хлопці, 55% – дівчата (рис. 4).

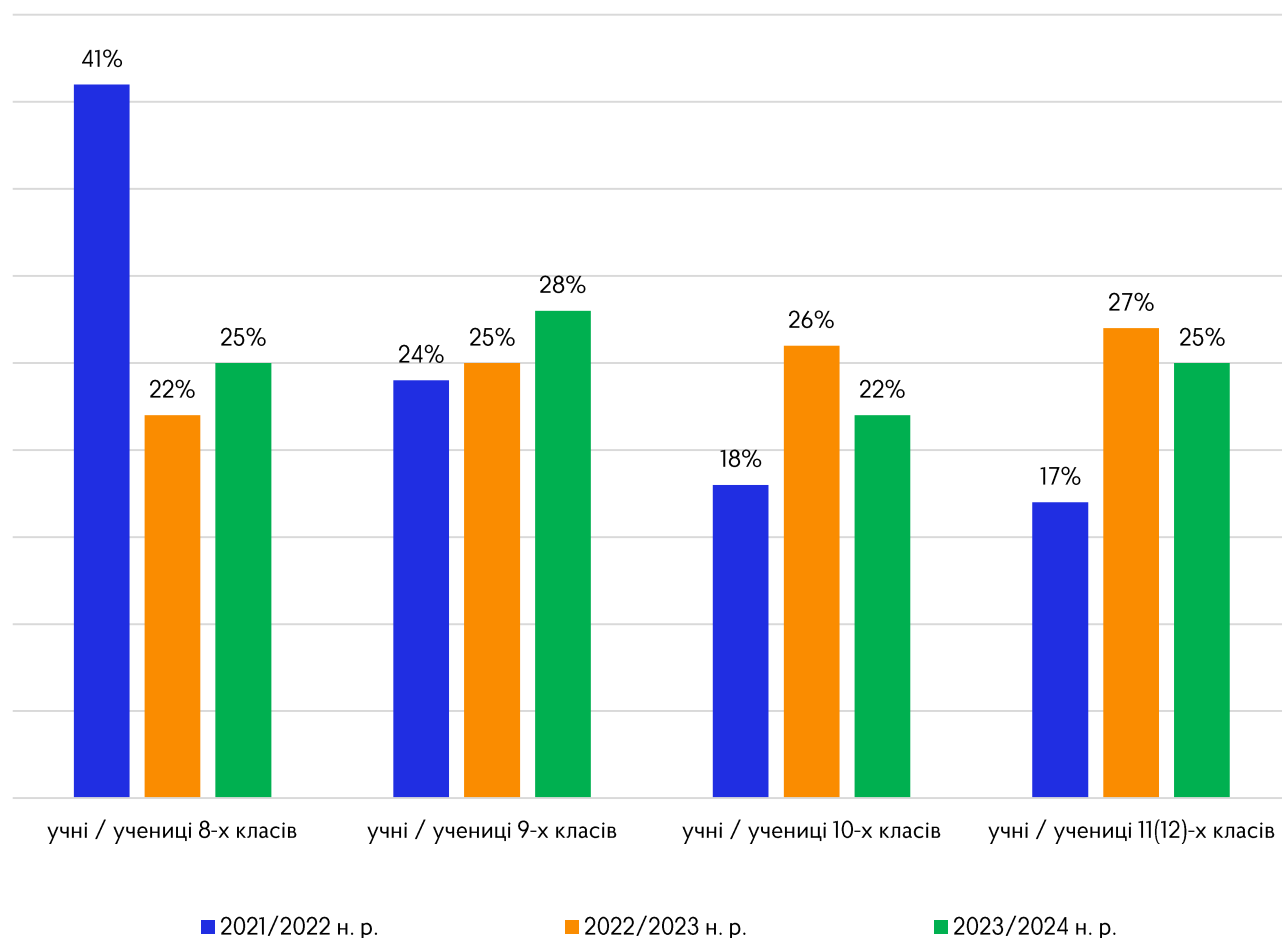

Рис. 3. Розподіл за класом здобуття освіти учнів / учениць – учасників опитування (% від загальної кількості опитаних учнів / учениць за навчальними роками)

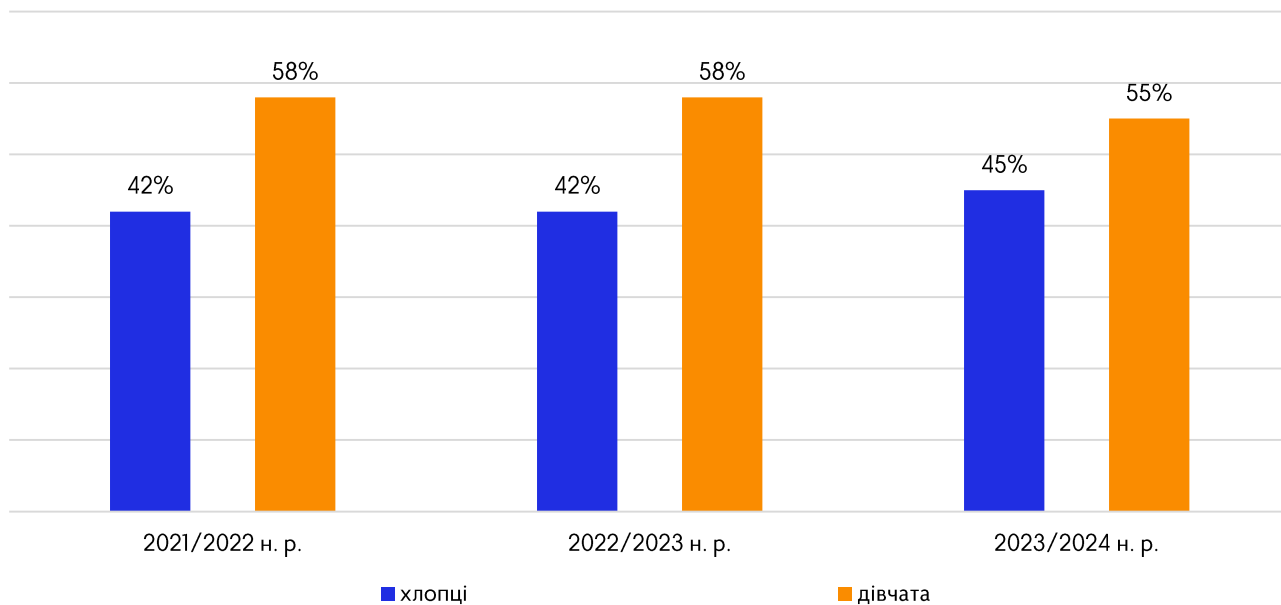

Рис. 4. Розподіл за статтю учнів / учениць – учасників опитування (% від загальної кількості опитаних учнів / учениць за навчальними роками)

Дані анкетування батьків учнів / учениць показали, що 73% респондентів проживають у тому самому місці, де проживали до 24 лютого 2022 року, 27% вказали, що були вимушені переїхати зі свого постійного місця проживання на інші території через надзвичайні ситуації в країні, а саме активні бойові дії, з них 13% перебувають за кордоном.

У порівнянні з минулорічним дослідженням кількість учнів / учениць, які виїхали за кордон або змінили місце проживання в межах України, збільшилася на 9%.

Результати анкетування батьків учнів / учениць показують, що найбільші переміщення відбуваються на Сході та Півдні країни (рис. 5).

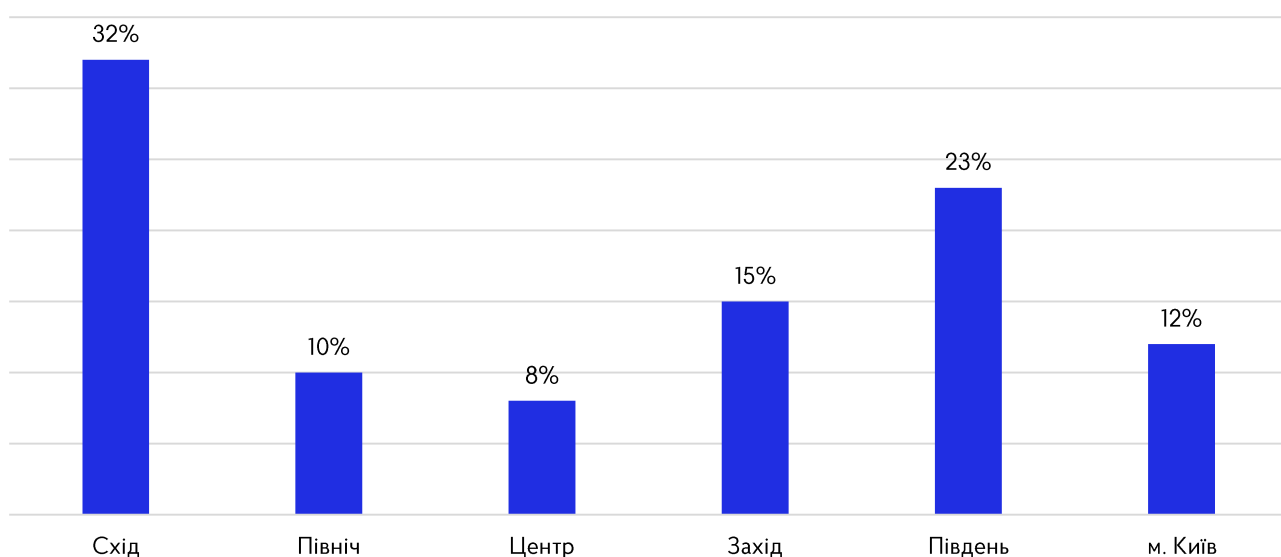

Рис. 5. Учні / учениці, які перебувають за кордоном (відповіді батьків учнів / учениць)

До того ж 93% опитаних батьків учнів / учениць, які знаходяться за кордоном, вказали, що їхні діти продовжують навчатися у тих самих закладах, де здобували освіту до 24 лютого 2022 року.

Серед педагогів, які взяли участь у моніторинговому дослідженні – 58% мають педагогічний стаж понад 20 років, 20% – від 11 до 20 років, 20% – від 11 до 20 років, 11% – від 5 до 10 років та 11% – менше 5 років, з них: 12% – чоловіча стать, 88% – жіноча.

За результатами дослідження 84% опитаних учителів не змінювали своє постійне місце проживання. 16% – змушені були змінити місцезнаходження, з них 1% учителів – перебувають за кордоном, найбільше зі Сходу (66%) та Півдня (31%). Окрім того, аналіз результатів з урахуванням типу місцевості вказує, що переважна більшість вимушено переміщених осіб проживали у містах.

Частка учасників освітнього процесу, які вважають українську мову рідною, коливається від 74% до 85%, найбільше на Заході – 95%, найменше на Сході – 56% (рис. 6).

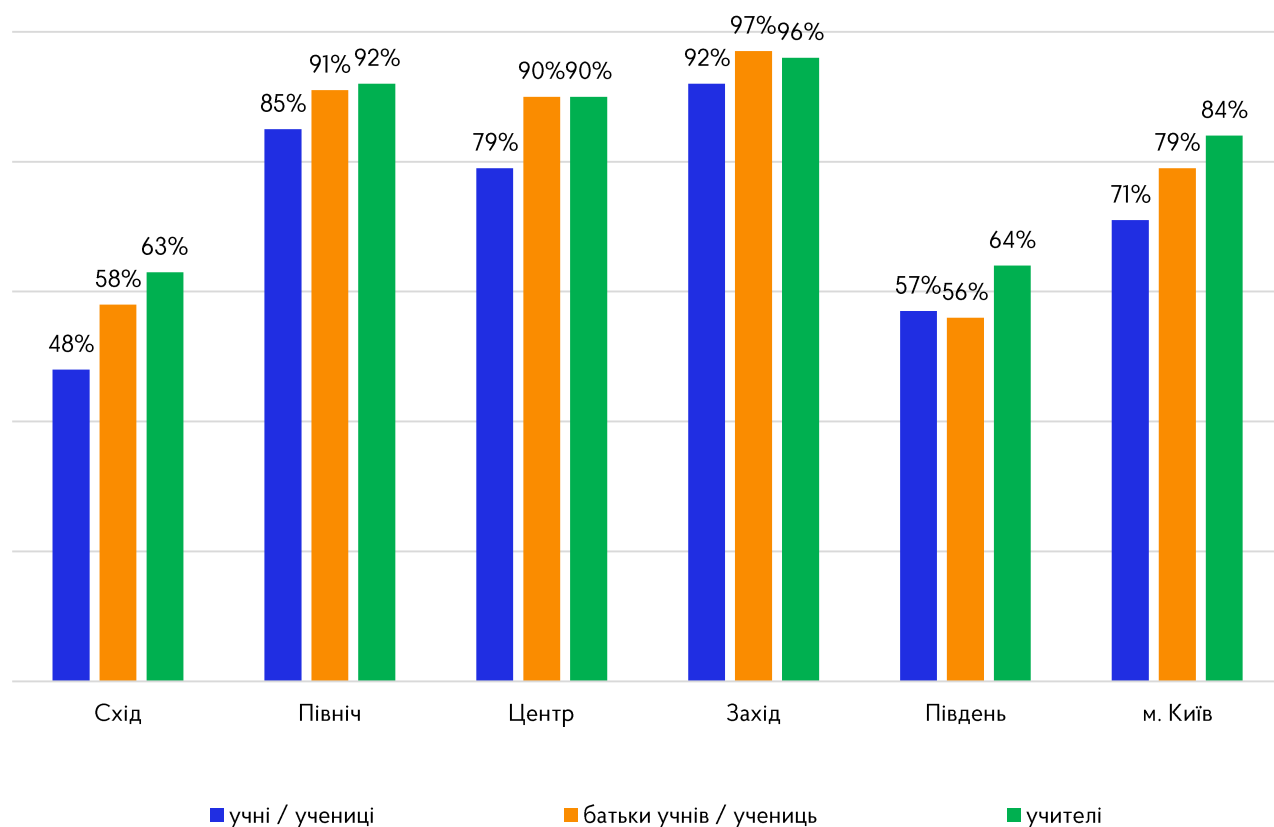

Рис. 6. Учасники освітнього процесу, для яких українська мова є рідною

У цьому навчальному році простежується зменшення частки респондентів, для яких українська мова є рідною. Так, у минулому навчальному році про це повідомили 91% учнів / учениць, цьогоріч – 74%; 93% і 82% батьків відповідно, 94% і 86% учителів (рис. 7).

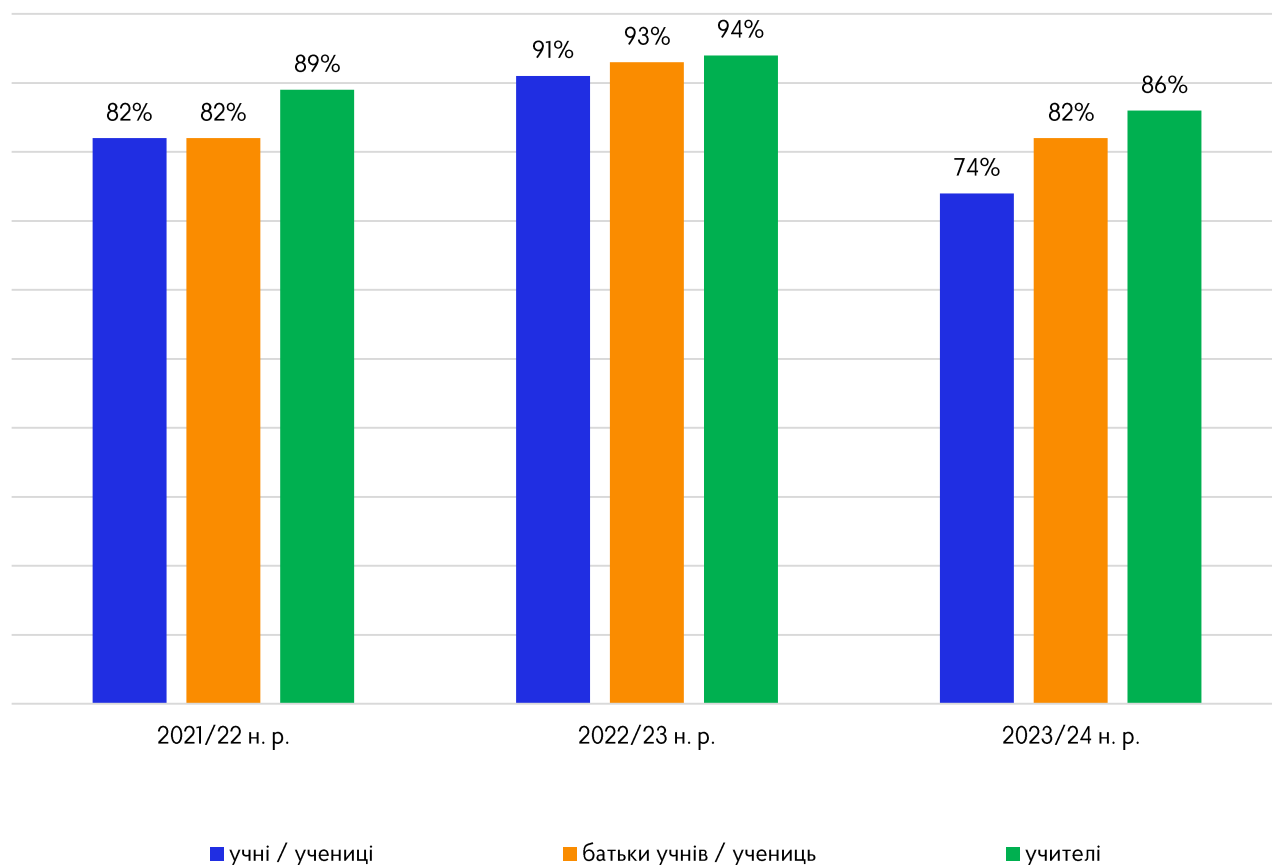

Рис. 7. Учасники освітнього процесу, для яких українська мова є рідною (розподіл за навчальними роками)

Мова освітнього процесу/середовища

Відповідно до законів України «Про освіту» (стаття 7), «Про повну загальну середню освіту» (стаття 5), «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (стаття 21) мовою освітнього процесу є державна мова. У класах (групах) з навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантується право на використання мови відповідної національної меншини в освітньому процесі поряд з державною мовою.

За спостереженнями батьків учнів / учениць у 93% закладів загальної середньої освіти, де навчаються їхні діти, освітній процес відбувається виключно українською мовою (2021/22 н. р. – 87%, 2022/23 н. р. – 93%). На Заході цей показник найвищий: тут, за твердженнями батьків, 96% шкіл здійснюють освітній процес українською мовою, найменше – на Півдні – 88% (рис. 8, 9).

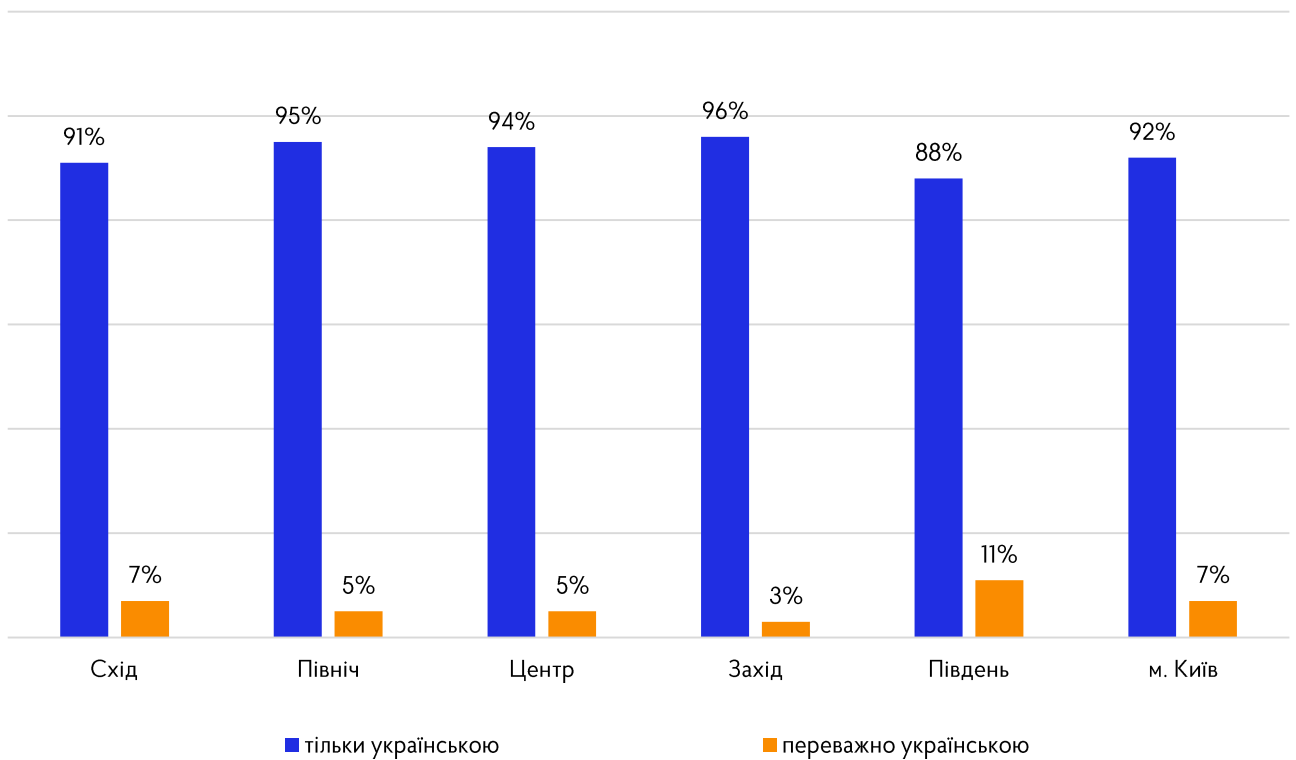

Рис. 8. Мова, якою здійснюється освітній процес у школах (відповіді батьків учнів / учениць)

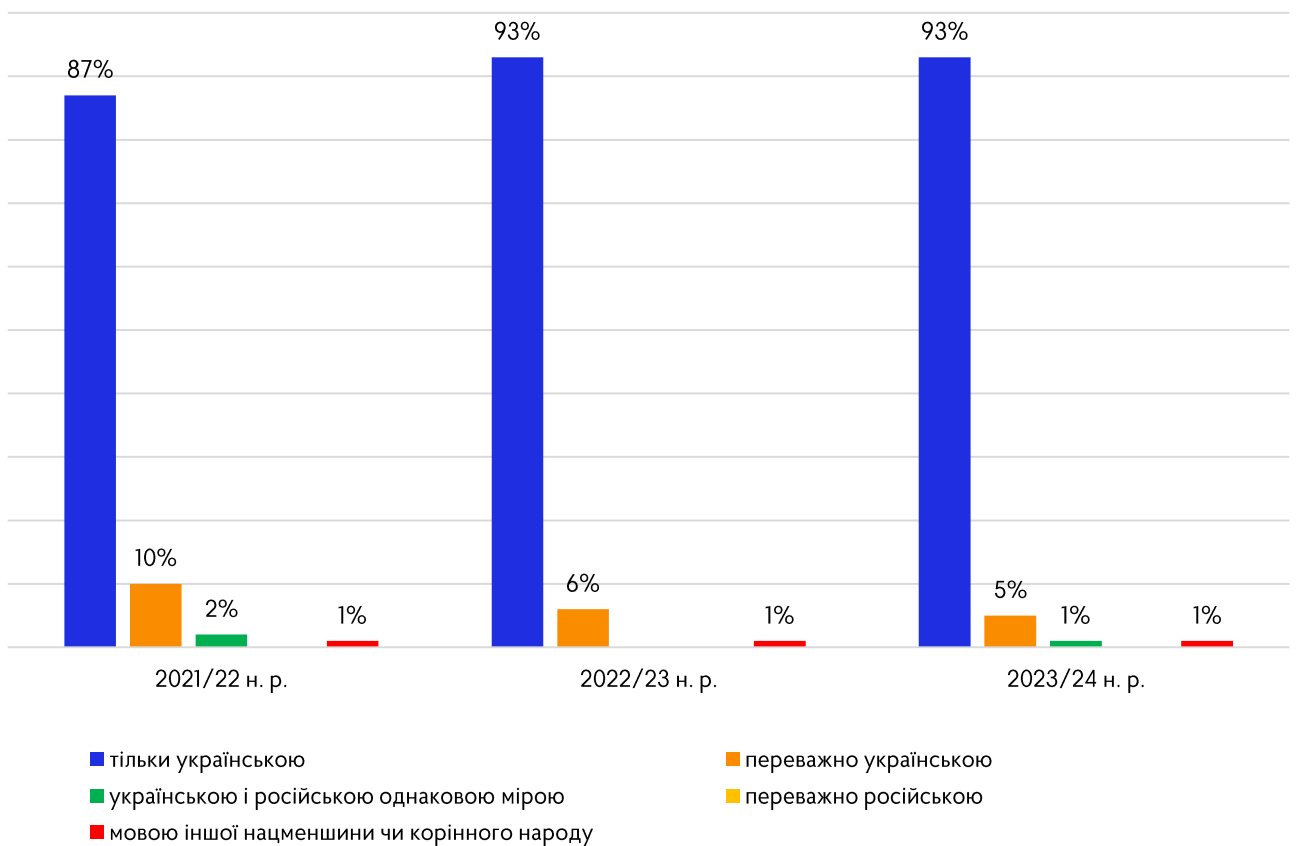

Рис. 9. Мова, якою здійснюється освітній процес у школах (відповіді батьків учнів / учениць за навчальними роками)

Під час організації освітнього процесу незалежно від його форми (урок, лекція, практичне, семінарське заняття, гурткова робота тощо) необхідно використовувати навчальні матеріали державною мовою (крім занять з навчальних предметів, які згідно з освітньою програмою закладу освіти, викладаються іноземними мовами та/або мовами корінних народів і національних меншин).

Після початку повномасштабної війни спостерігалось збільшення використання українськомовних навчальних матеріалів учителями під час підготовки до навчальних занять (з 82% у 2021/22 н. р. до 93% у 2022/23 н. р.). Однак у цьому навчальному році спостерігається зворотна реакція, частка вчителів, які надають перевагу українській мові під час роботи з навчальними матеріалами, зменшилася до 89% (на 4%) (рис. 10), скоріше за все, це зумовлено тим, що у цьому навчальному році й менша кількість респондентів-вчителів, для яких українська мова є рідною (на 8%).

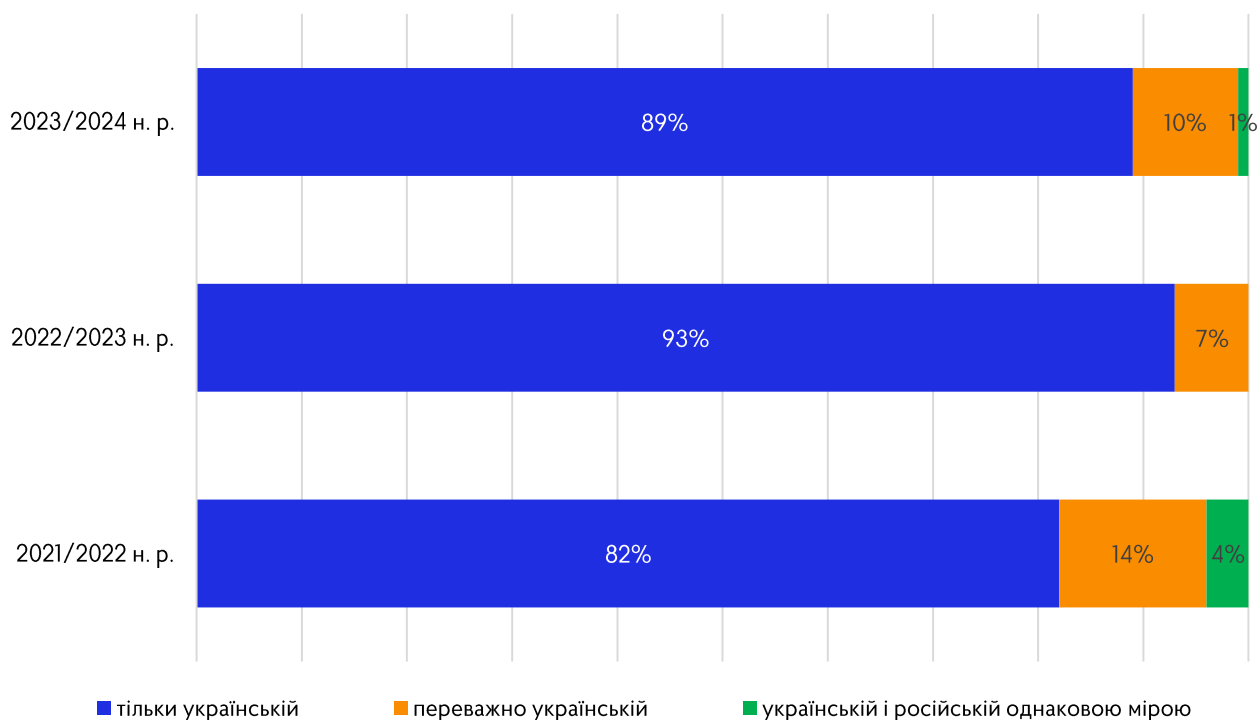

Рис. 10. Мова, якій надають перевагу вчителі під час роботи з навчальними матеріалами (відповіді вчителів)

Водночас на 3% (96% проти 93%) збільшилася кількість батьків, які зазначили, що вчителі надають навчальні матеріали та домашні завдання виключно українською мовою. У відповідях учнів / учениць змін немає (83%).

Згідно зі статтею 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків зобов'язані, зокрема, керівники закладів освіти всіх форм власності, педагогічні працівники, крім іноземців

чи осіб без громадянства, які запрошені до закладів освіти та/або наукових установ та працюють на тимчасовій основі як наукові, педагогічні, науково-педагогічні працівники або викладачі іноземної мови.

За результатами дослідження, абсолютна більшість учителів під час освітнього процесу вживають виключно державну мову. Під час проведення навчальних занять 96% учителів використовують тільки українську мову, також 90% продовжують спілкуватися нею з учнями / ученицями і на перервах та з батьками учнів / учениць. Таким чином застосування українськомовного контенту під час навчальних занять та у вільний від уроків час сприяє створенню українськомовного середовища у закладах освіти.

У спілкуванні з колегами по роботі 88% вчителів підтримують розмову лише українською мовою, а 9% переважно українською (рис. 11).

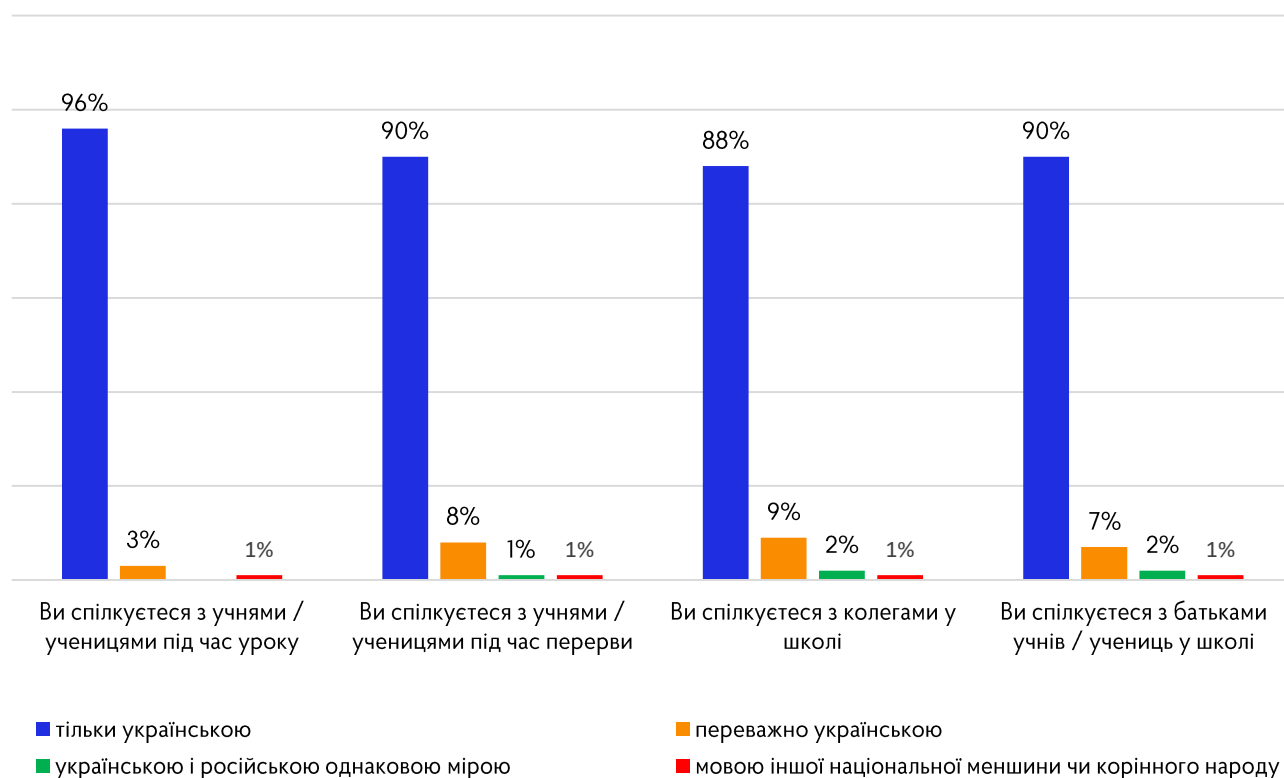

Рис. 11. Мова спілкування вчителів з учасниками освітнього процесу в освітньому середовищі (відповіді вчителів)

Водночас опитування учнівства показало, що відсоток учителів, які розмовляють під час навчальних занять та на перервах виключно українською мовою, дещо нижчий (рис. 12). Як свідчать дані опитування учнів / учениць, 78% вчителів спілкуються під час уроків тільки українською мовою (минуло рік – 82%), 69% респондентів стверджує, що таке саме спілкування відбувається і під час перерви (74% у минулому навчальному році), 5% вказують, що вчителі на перервах спілкуються як українською, так і російською однаковою мірою (двома крайніми полюсами є Схід – 43% і Захід – 5%).

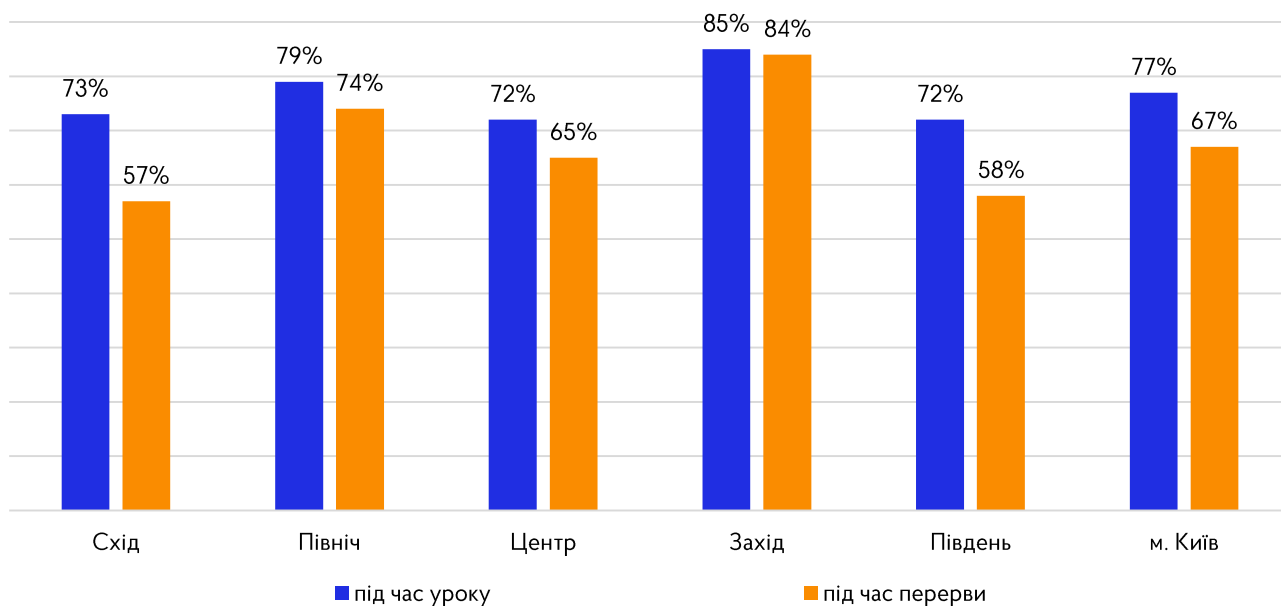

Рис. 12. Спілкування вчителів з учнями / ученицями виключно українською мовою (відповіді учнів / учениць)

Практично всі батьки учнів / учениць (від 96% до 99%) запевнили, що вчителі завжди під час проведення навчальних занять та у вільний від уроків час спілкуються з їхніми дітьми державною мовою.

Щодо учнів, то за спостереженнями вчителів четверта їх частина з-поміж внутрішньо переміщених осіб спілкуються українською і російською мовами однаковою мірою та переважно російською (рис. 13).

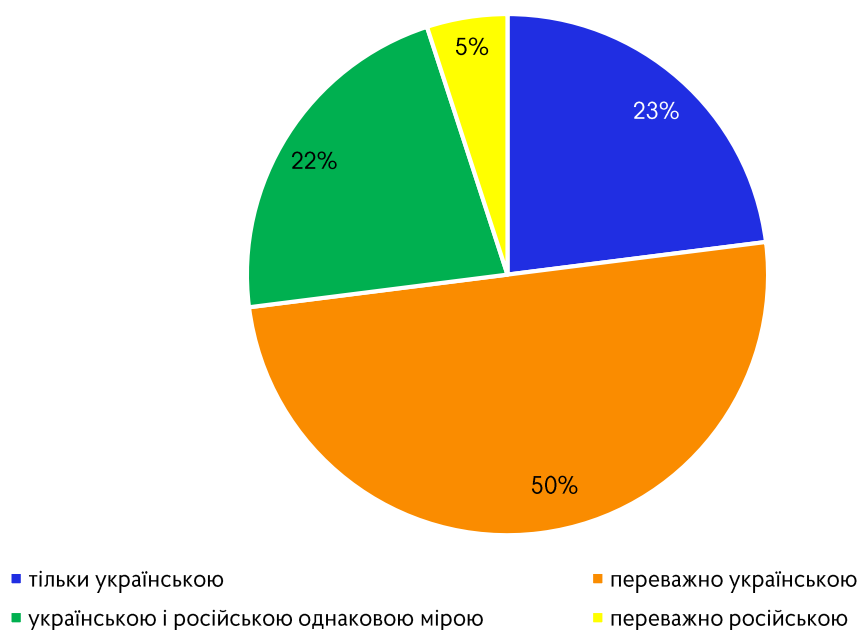

Рис. 13. Мова, якою спілкуються учні / учениці з-поміж внутрішньо переміщених осіб (відповіді вчителів)

У порівнянні із минулим навчальним роком серед учнів / учениць спостерігається зменшення на 8% кількості респондентів, які під час уроків та перерв спілкуються між собою виключно українською мовою, лише 41% респондентів – під час перерв та половина – під час уроків.

Серед загальної кількості опитаних учнів / учениць третина старшокласників зазначили, що під час перерв розмовляють як українською мовою, так і російською та переважно російською, минулоріч цей показник становив 21%. Теж п'ята частина учнівства під час навчальних занять підтримують розмову між собою як українською, так і російською та переважно російською мовами (рис. 14). Спостерігається тенденція до зменшення використання здобувачами освіти української мови як під час уроків, так і у перервах між ними.

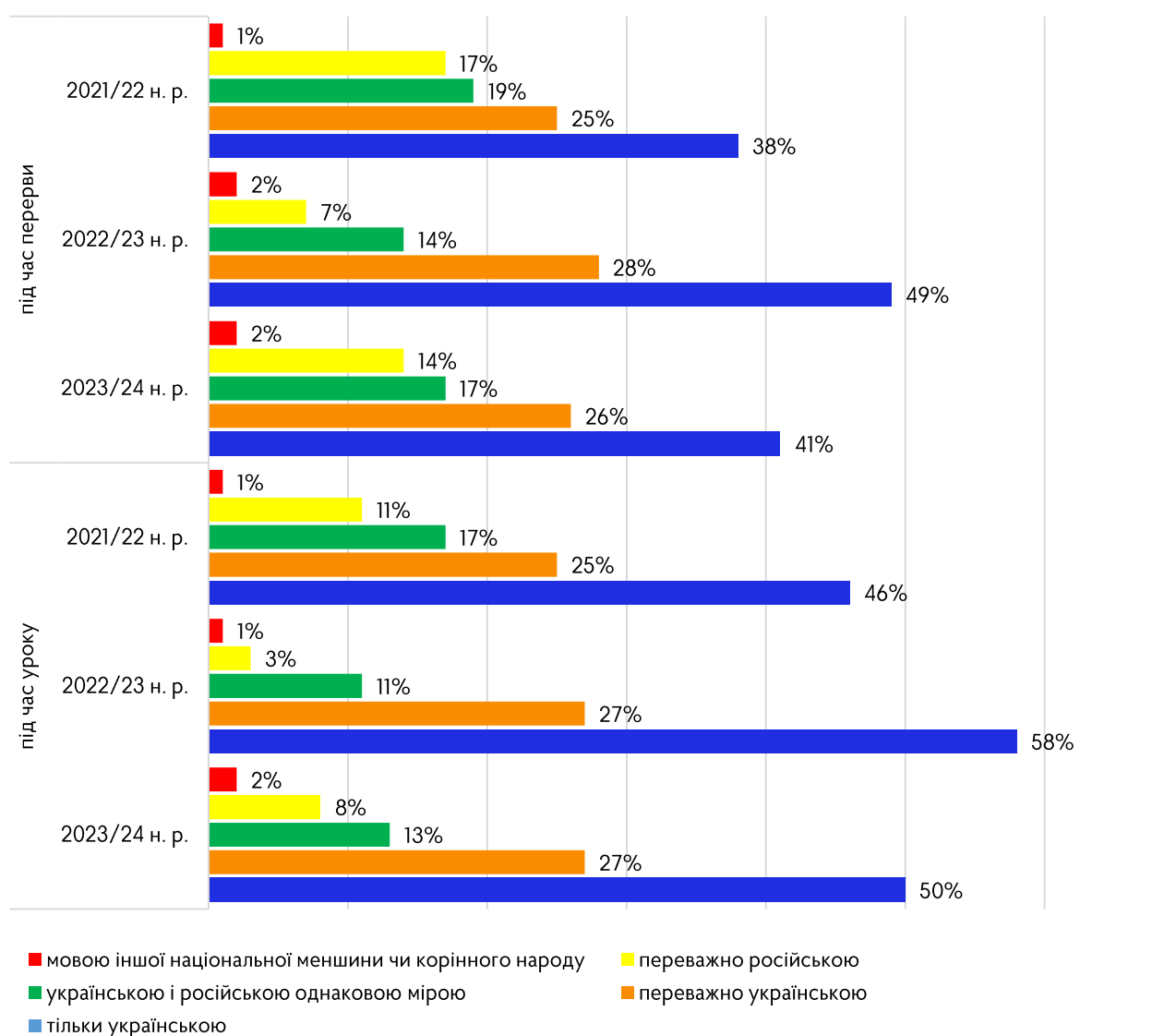

Рис. 14. Мова спілкування учнів / учениць між собою (відповіді учнів / учениць)

Значними є відмінності у використанні учнівством тільки української мови як під час навчальних занять, так і під час перерв, за регіонами проживання респондентів: на Заході – 74% дітей, на Сході – лише 17% опитаних (рис. 15).

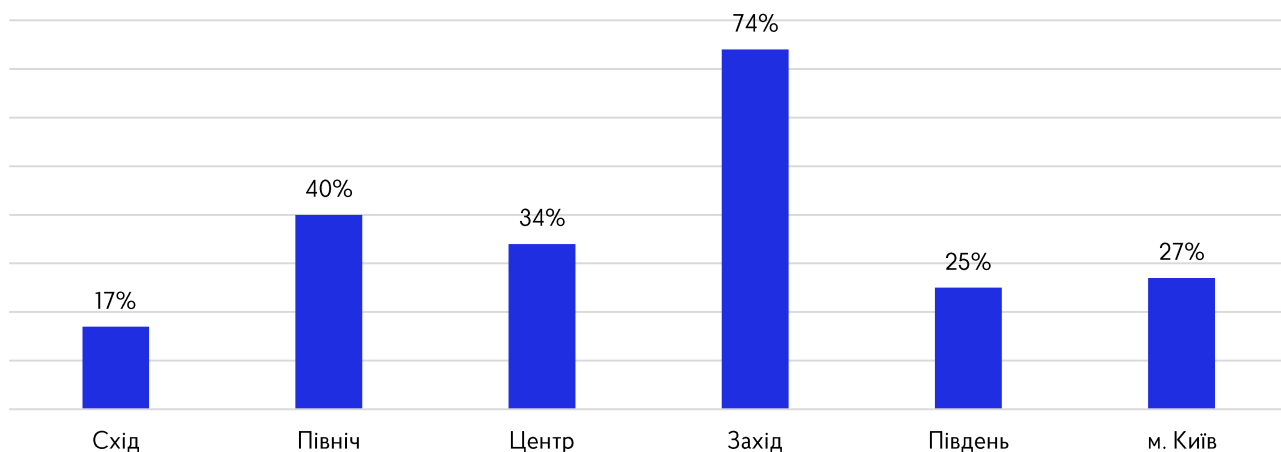

Рис. 15. Мова спілкування учнів / учениць виключно українською як під час навчальних занять, так і під час перерв (відповіді учнів / учениць, 2023/24 н. р.)

Зниження показників застосування української мови в освітньому середовищі вказують на необхідність вжиття невідкладних заходів для підвищення ефективності державної мовної політики у сфері освіти.

Питання функціонування державної мови і надалі має залишатися одним із найбільш пріоритетних напрямів освітнього процесу. Принципове значення для майбутнього української мови має національна свідомість, мовна стійкість та гідність.

Органам управління освітою, керівникам закладів освіти потрібно посилити контроль за дотриманням педагогічними працівниками вимог законодавства щодо застосування державної мови в освітньому середовищі, інформувати педагогічні колективи про чинні нормативні документи з питань мови освітнього процесу.

Необхідно актуалізувати навчально-методичні матеріали для вчителів, активізувати та систематизувати інформаційно-просвітницьку роботу серед учасників освітнього процесу з питань реалізації державної мовної політики.

Педагогам потрібно неухильно дотримуватися єдиного мовного режиму відповідно до чинного законодавства на уроках та у спілкуванні з учасниками освітнього процесу у вільний від навчальних занять час.

Учителям під час освітнього процесу потрібно спрямовувати роботу на підвищення мотивації учнів / учениць спілкуватися українською мовою, вироблення у них умінь і навичок комунікативного користування засобами мови у різних життєвих ситуаціях під час сприймання висловлювань з дотриманням мовленнєвого етикету.

У рамках освітнього процесу, зокрема на уроках української мови та літератури, історії, захисту України, а також під час позакласних заходів надавати інформацію про значення державної мови для української державності та національної безпеки, про продовження лінгвоциду української мови

на тимчасово окупованих територіях та цілеспрямоване просування російської мови державою-агресором з метою послаблення єдності українського народу.

Інститути післядипломної педагогічної освіти натомість повинні посилити підготовку вчителів з української мови та української літератури, а також батьківства шляхом організації додаткових курсів, тренінгів, семінарів тощо.

Мова у повсякденному житті

Тож у ході дослідження з'ясовано, що освітній процес у школах України здебільшого відбувається українською мовою. Але щоби прискорити перехід учасників освітнього процесу на українську мову, варто користуватися нею й поза школою.

За результатами дослідження встановлено, що більшість вчителів за межами закладу освіти продовжують спілкуватися українською мовою. Однак 9% вчителів спілкуються з рідними та друзями як українською мовою, так і російською та переважно російською. Дослідження показало, що російська мова лишається поширеною у повсякденному спілкуванні в Південному та Східному макрорегіонах. Водночас варто мати на увазі, що практика вживання мов не обмежується лише спілкуванням у родині чи з найближчими друзями. Значна частина тих педагогів, хто відзначили російську як переважну мову спілкування вдома, послуговуються українською у спілкуванні зі своїми учнями / ученицями, їхніми батьками та колегами за межами школи (рис. 16).

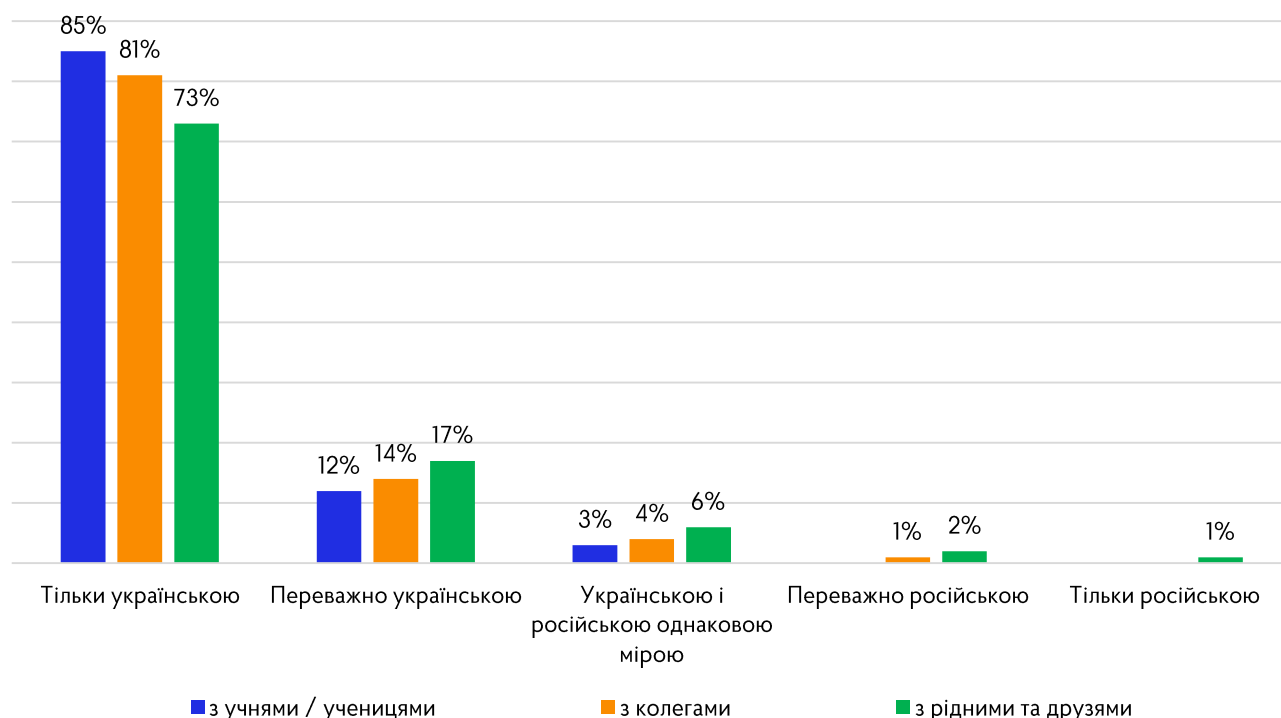

Рис. 16. Мова спілкування вчителів у повсякденному житті, за межами закладу освіти (відповіді вчителів)

Якщо діти у школі активніше використовують державну мову, то за межами школи цей відсоток знижується. За результатами опитування, серед старшокласників близько 40% учнів / учениць спілкуються виключно українською мовою у колі друзів та вдома. Четверта частина учнівства спілкуються переважно українською мовою та п'ята частина – як українською мовою, так і російською однаковою мірою (рис. 17).

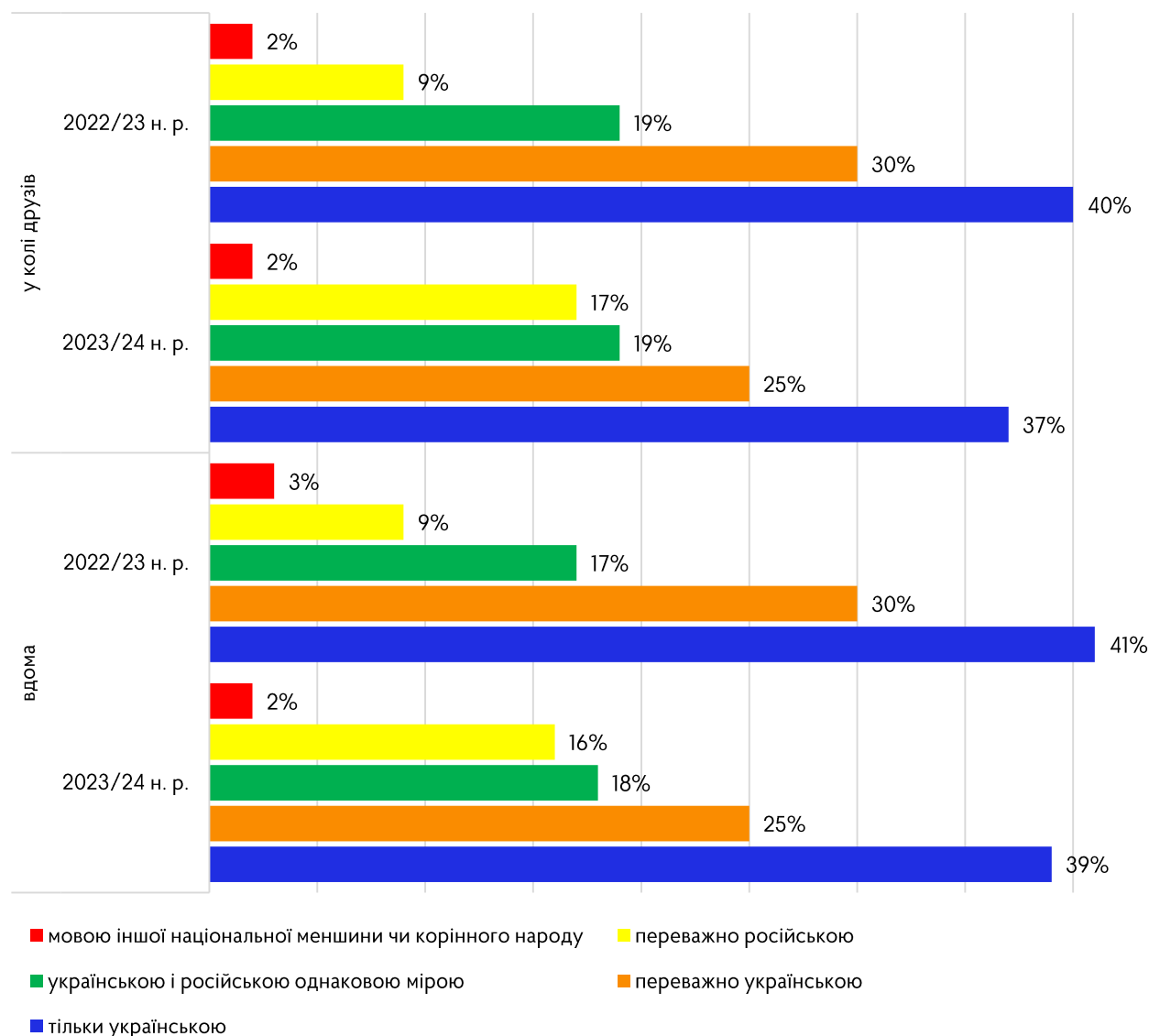

Рис. 17. Мова спілкування учнів / учениць у повсякденному житті (відповіді учнів / учениць)

Мову спілкування в колі друзів та вдома більшою мірою визначає місце проживання учнів / учениць, ніж їхня стать. Як свідчать дані опитування учнів / учениць, абсолютна більшість дітей із міст (88%) послуговуються переважно російською мовою (49% дівчат та 51% хлопців), варто зазначити, що половина таких дітей зі Сходу.

52% опитаних батьків учнів / учениць засвідчили, що їхні діти вдома розмовляють виключно українською мовою, четверта частина вказали, що діти

використовують в повсякденному житті як українську, так і російську й переважно російську мови (рис. 18). Тенденція щодо використання російської мови в побуті на Сході та Півдні прослідковується й у відповідях батьківства.

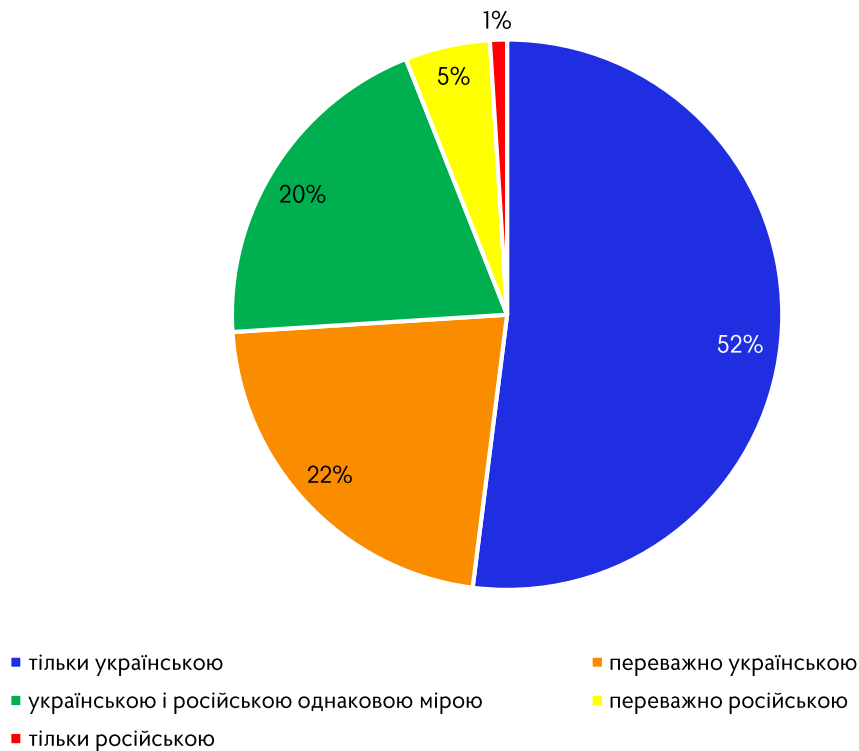

Рис. 18. Мова спілкування учнів / учениць у повсякденному житті (відповіді батьків учнів / учениць)

Мовне середовище у сімейному колі має суттєвий вплив на формування мовної культури дітей. Результати дослідження показали, що у цьому навчальному році на 3% більше батьків учнів / учениць спілкуються вдома виключно українською мовою, також на 1% більше респондентів застосовують державну мову на роботі. П'ята частина батьків спілкуються переважно українською та 14% батьків вказали, що в родинному колі спілкуються як українською мовою, так і російською однаковою мірою й переважно російською (рис. 19). Хоча і збільшилася частка батьків, які вдома розмовляють українською мовою, однак серед учнівства збільшилася кількість старшокласників, які у повсякденному житті спілкуються недержавною мовою (рис. 17).

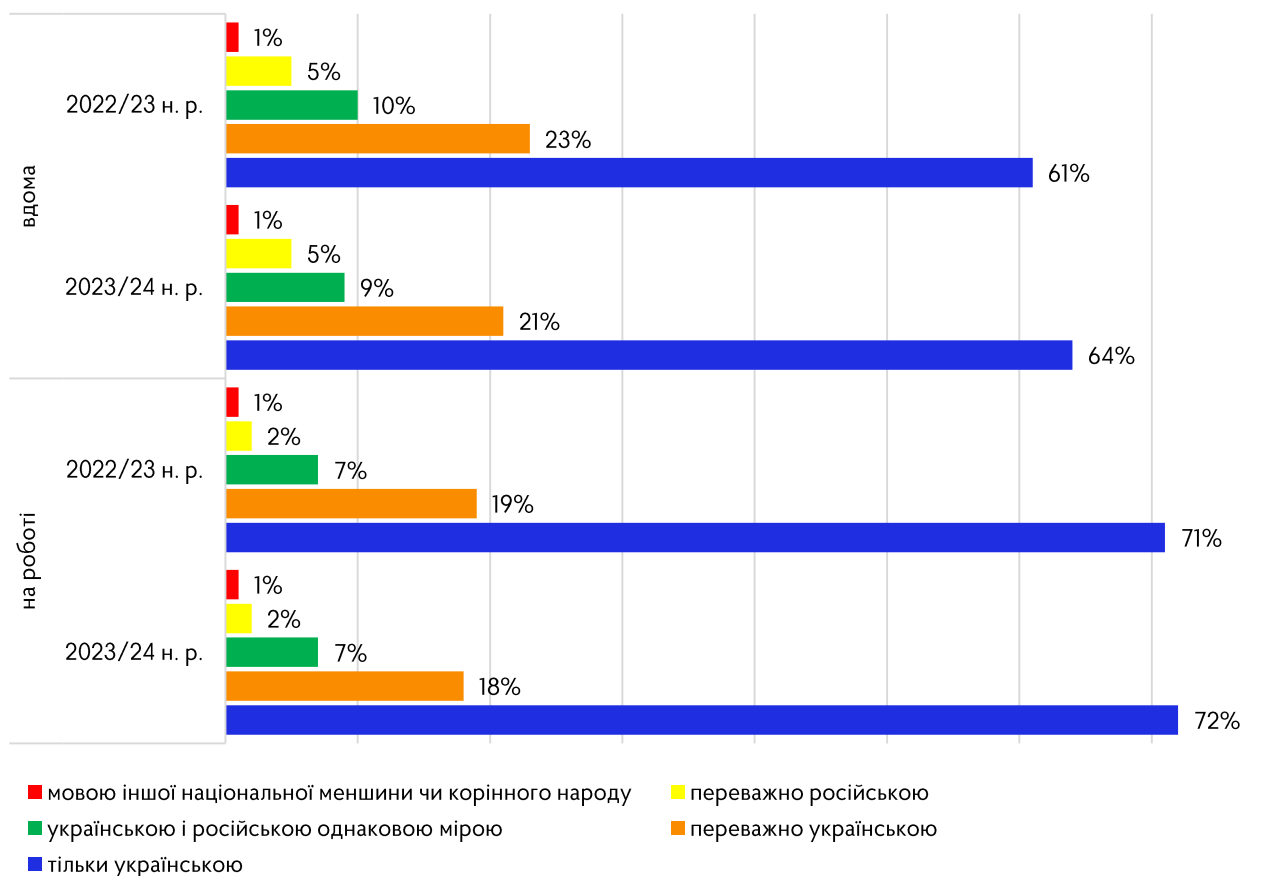

Рис. 19. Мова спілкування батьків учнів / учениць у повсякденному житті (відповіді батьків учнів / учениць)

Окрім того, мовний розподіл батьків учнів / учениць збігається з декларуванням їхньої ідентифікації щодо рідної мови. Зокрема, 91% опитаних батьків висловилися, що вважають своєю рідною мовою українську і реально вживають у родинному середовищі тільки та переважно українську мову. Така ж сама ситуація і щодо батьків, які сказали, що вважають своєю рідною мовою російську, з них майже 80% вдома користуються цією ж мовою.

Обмежене функціонування української мови у сферах ужитку пояснюється екстралінгвальними чинниками, серед яких, зокрема, існування в Україні двомовності, яка виховувалася упродовж кількох століть.

Актуальним лишається питання співвідношення між мовною ідентичністю та мовною практикою. Частина учасників освітнього процесу, котрі вважають українську рідною мовою, у побуті спілкуються як українською, так і російською та переважно російською мовами. Зокрема така мовна модель зберігається на Сході країни, де 59% вчителів, 38% учнів / учениць та 34% батьків, які вважають рідною українську мову, вдома здебільшого спілкуються російською (рис. 20).

Суттєва різниця між часткою батьків, які спілкуються українською вдома, та часткою учнів / учениць, які застосовують українську мову вдома і у колі

друзів, вказує на те, що саме молодь є найбільш вразливою щодо дії чинників зросійщення поза школою та сім'єю.

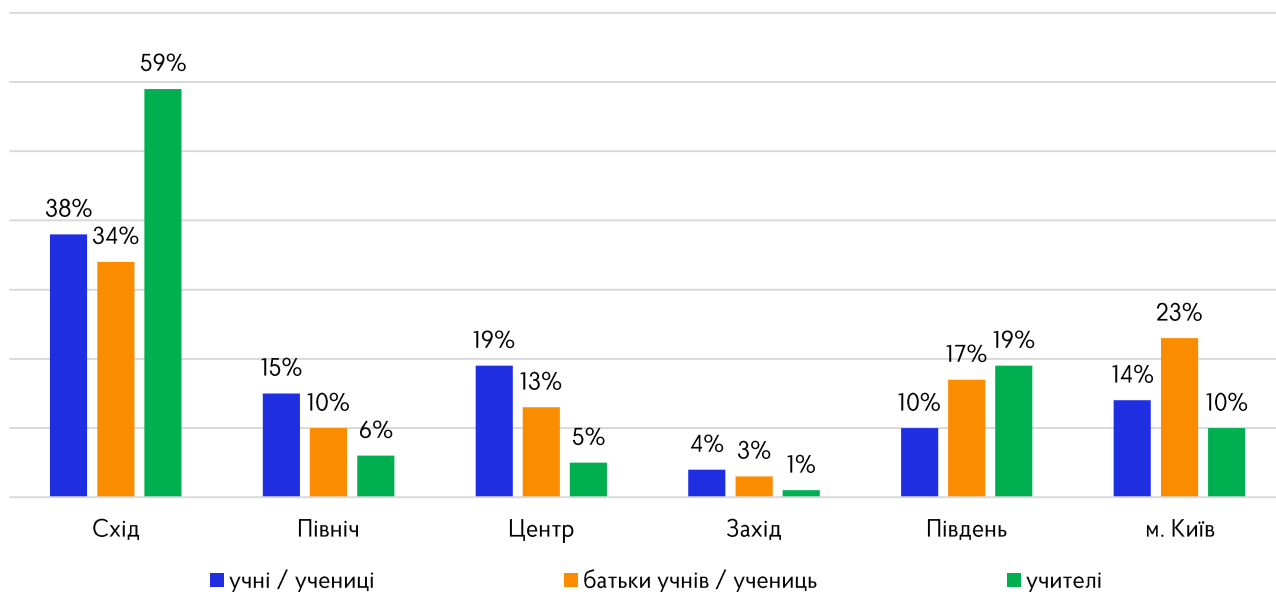

Рис. 20. Спілкування учасників освітнього процесу як українською, так і російською та переважно російською мовами, які вважають українську рідною мовою

Заслуговує на увагу той факт, що якщо до наших респондентів підійде незнайома людина і почне розмовляти російською мовою, то 87% вчителів, 76% батьків учнів / учениць та 60% старшокласників відповідатимуть виключно українською мовою. З урахуванням макрорегіонів розподіл відповідей респондентів показує, що найбільше їх на Заході – майже 40%, найменше – на Півдні – 6% (рис. 21).

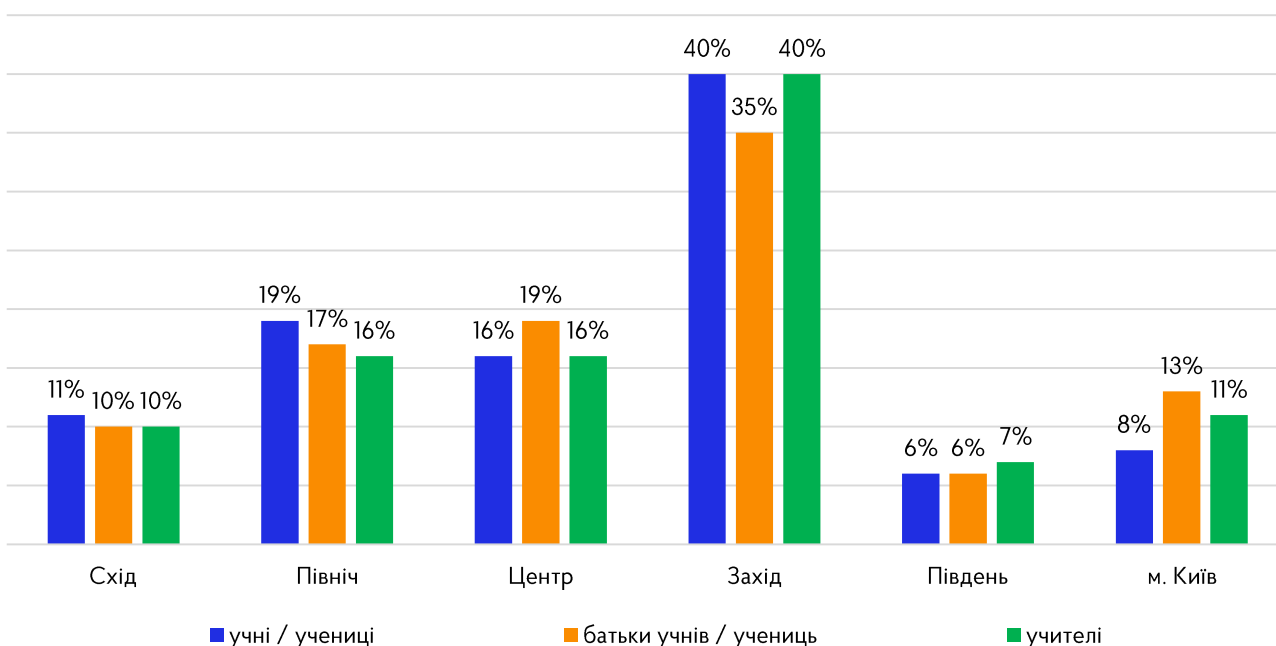

Рис. 21. Респонденти відповідатимуть українською мовою російськомовному співрозмовнику

Практично кожен десятий учитель, кожен п'ятий старшокласник та 13% батьків учнів / учениць переходять на російську мову, хоча розмовляють українською, найбільше таких респондентів зі Сходу (43% учителів, та по 28% учнів / учениць та їхніх батьків).

Однак приємно відзначити, що 15% учнів / учениць, які вказали, що у повсякденному житті використовують переважно російську мову, все ж таки російськомовному співрозмовнику нададуть відповідь українською. Найімовірніше, це свідчить, що учні / учениці так демонструють свою національну ідентичність, що зумовлено внутрішньою потребою молодих людей проявляти свій патріотизм і національний характер під час війни.

Найкращі способи опанувати мову, формуючи сталу звичку, – це практика, середовище і контроль. Якщо вдома родина спілкується українською, то і в інших середовищах дитина дотримується цього. Освітнянські команди мають здійснювати роз'яснювальну роботу серед батьків щодо важливості застосування державної мови в різних сферах, вдосконалювати її разом із дітьми, спонукати інших та мотивувати кращими прикладами.

Також школи мають використовувати всі можливості для популяризації української мови за їх межами. До прикладу, це можуть бути майстер-класи, розмовні клуби, книжкові виставки для батьків, в яких, крім іншого, може здійснюватися робота щодо роз'яснення мовного законодавства, поширюватися мотиваційні матеріали про важливість державної мови, забезпечуватися відповідною навчальною, методичною літературою тощо.

Мова і інтернет

В Україні за замочуванням у всіх сферах життя має превалювати українська мова, і, тим більше, у медіапросторі, який має не просто використовувати державну мову як інструмент для донесення інформації, але ще й пропагувати українську мову серед громадян власної країни й серед іноземних гостей.

На питання «Чи має для Тебе значення мова медіапростору?» половина старшокласників стверджують, що так, чверть респондентів засвідчили, що ні і ще чверть вказали – «важко відповісти». Стосовно мови сприйняття контенту в інтернеті, то 45% учнів / учениць відповіли, що надають прерогативу українській мові, половина опитаних вказали, що однаково сприймають як українською, так і російською мовами (головне зміст), та 4% – виключно російською.

Щодо мови контенту в інтернеті учнів / учениць, то, у порівнянні із минулим навчальним роком, ситуація дещо змінилася. На 11% менше старшокласників, які послуговуються тільки українськомовним контентом (рис. 22).

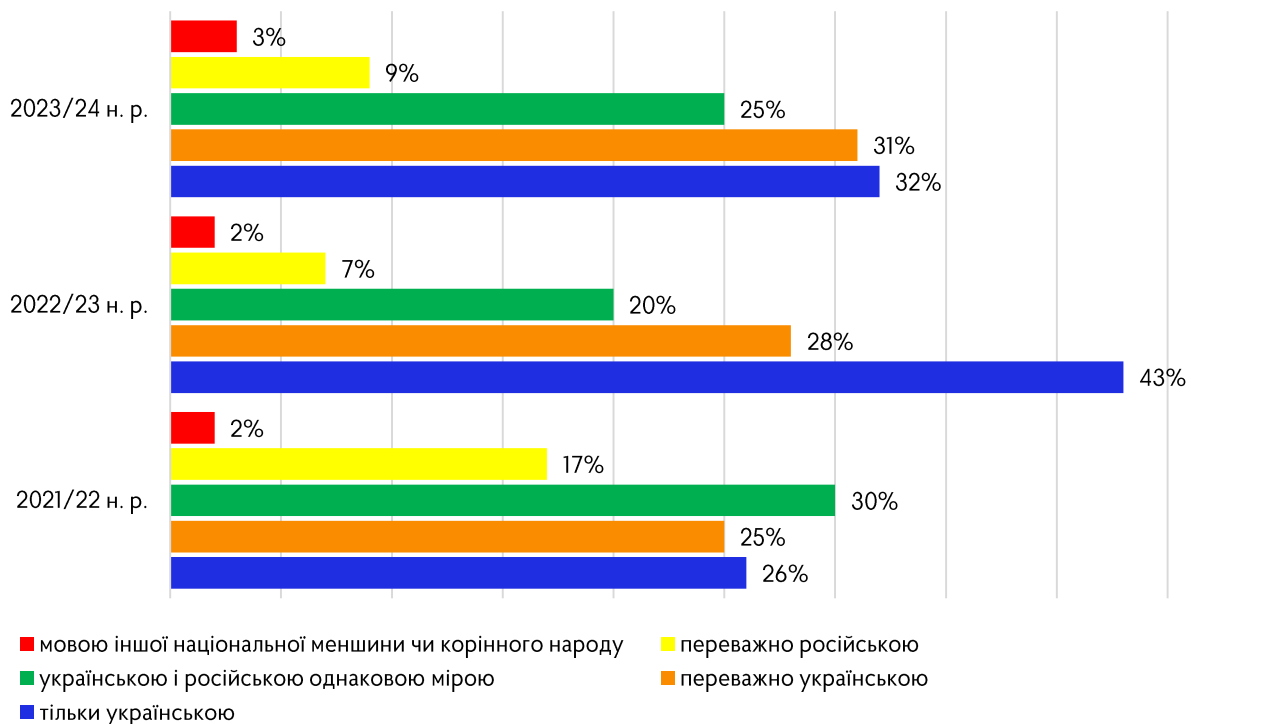

Рис. 22. Мова контенту в інтернеті учнів / учениць (відповіді учнів / учениць)

Результати дослідження показують схильність до зменшення використання української мови учнями / ученицями під час онлайн-спілкування в інтернеті. Якщо зіставляти результати минулорічні з 2021/22 н. р., то частка старшокласників, які спілкуються українською мовою, збільшилася на 9%, у цьому навчальному році – зменшилася на 6%, порівнюючи з минулим навчальним роком (рис. 23), з-поміж регіонів – найбільше на Сході – 43%.

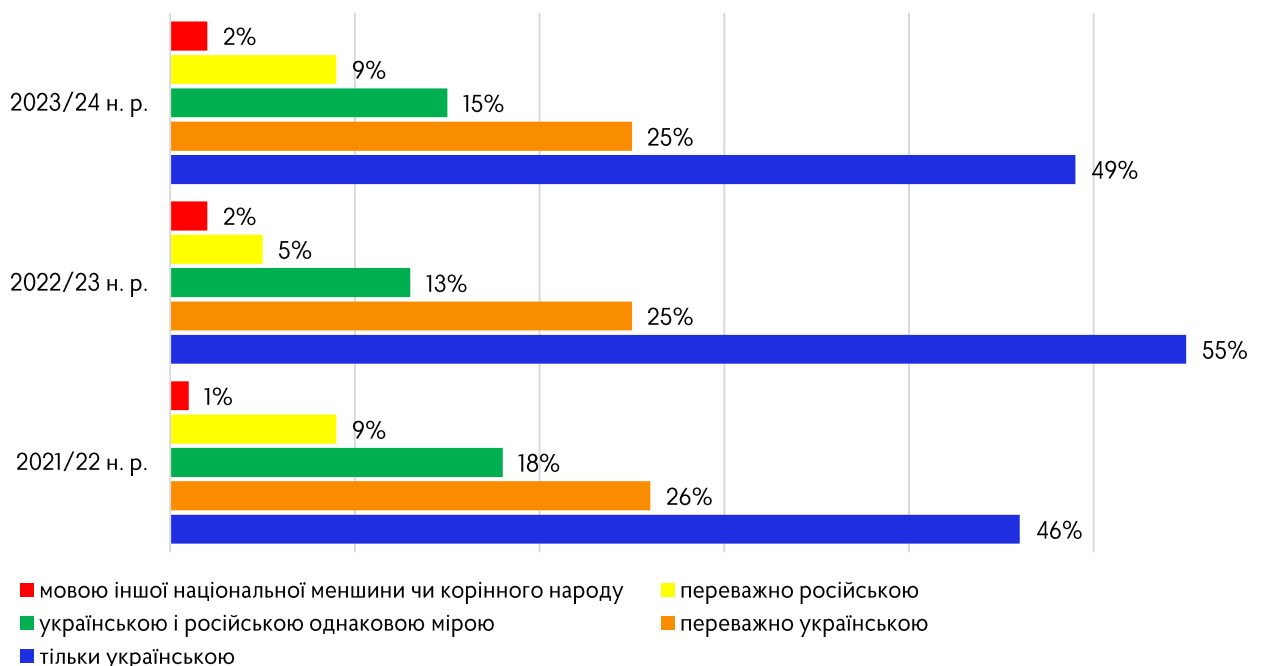

Рис. 23. Мова спілкування в інтернеті учнів / учениць (відповіді учнів / учениць)

Динаміку щодо зменшення використання української мови під час комунікацій в інтернеті можна спостерігати не лише серед учнів / учениць, а й серед педагогів. Порівняно з минулим роком відзначається зменшення частки вчителів на 3%, які спілкуються виключно українською мовою в онлайн-середовищі (рис. 24).

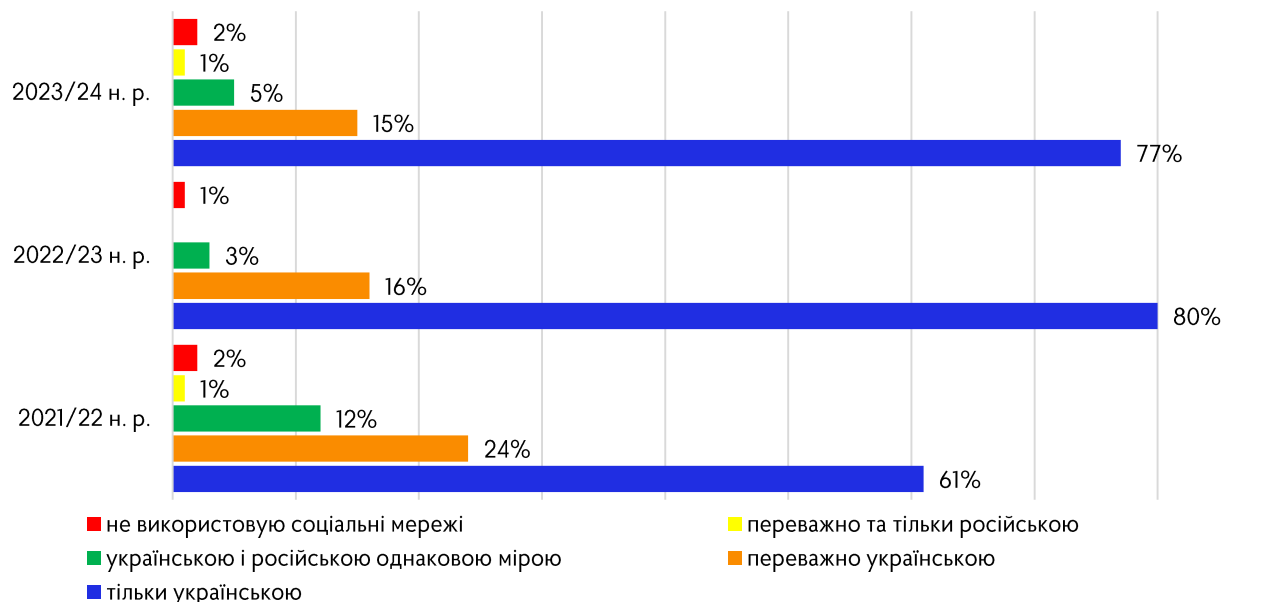

Рис. 24. Мова спілкування в інтернеті вчителів (відповіді вчителів)

Дещо і потішило: порівняно з минулими двома роками збільшилася кількість батьків учнів / учениць, які у соціальних мережах спілкуються виключно українською мовою (рис. 25). Цю позитивну динаміку ми спостерігали й у відповідях батьків щодо мови спілкування в повсякденному житті (рис. 19).

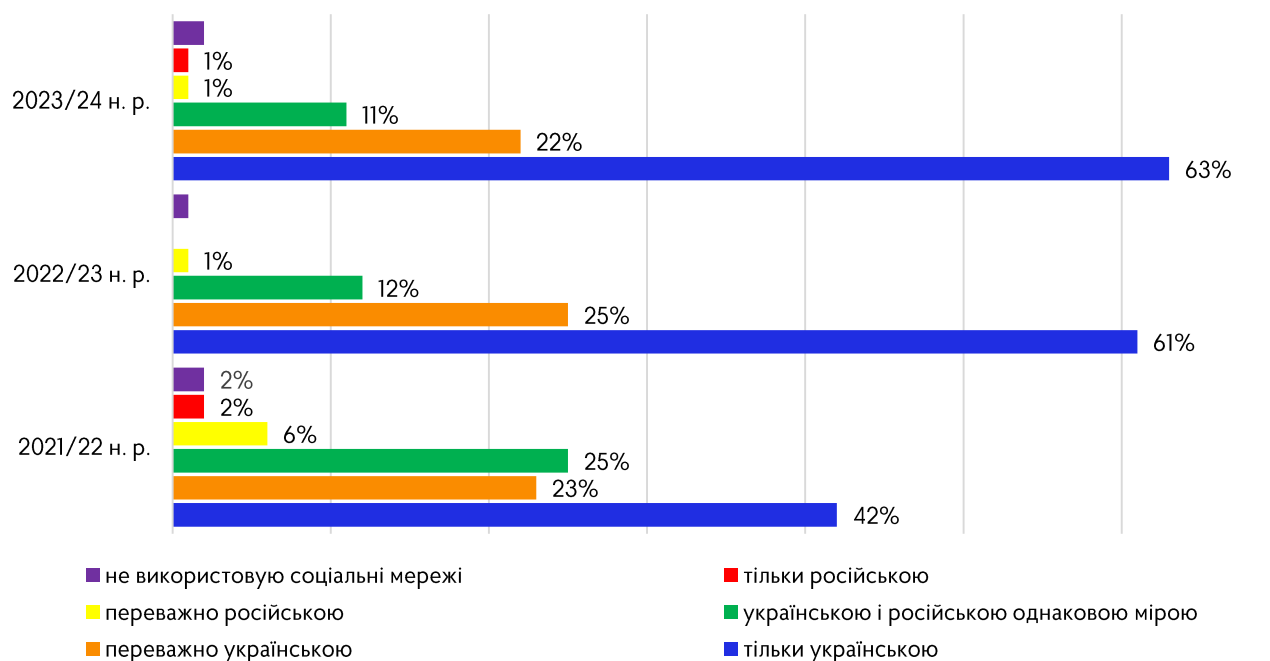

Рис. 25. Мова, якою спілкуються батьки учнів / учениць у соціальних мережах (відповіді батьків учнів / учениць)

Загалом показники використання державної мови в інтернеті відображають тенденції її використання учасниками освітнього процесу в повсякденному житті.

Крім мовних звичок та усталених традицій, на мову споживання інформації в інтернеті впливає кількість та якість українськомовного контенту, а також програмні алгоритми інтернет-сервісів, які за замовчуванням активніше просувають російськомовні матеріали для своїх користувачів.

Нашого українськомовного контенту ще недостатньо, але ми перебуваємо у позитивній тенденції. Якісні та кількісні зміни відбуваються просто зараз. Насамперед важливо пропагувати усвідомлений вибір учасниками освітнього процесу української мови як пріоритетної мови інтернет-споживання. Це допомагає розвивати українськомовний сегмент інтернету, протидіяти інформаційному впливу держави-агресора, створює умови для розвитку українськомовних креативних індустрій. Потрібно розгорнути роз'яснювальну роботу щодо важливості обрання української мови в налаштуваннях інтерфейсів електронних пристроїв та за стосунків, мови результатів пошуку і пропозицій в інтернет-сервісах, поширювати відповідні практичні рекомендації та поради.

Також для більш широкого використання української мови в інтернеті вчителям на уроках варто пропонувати дітям різноманітні списки українських покликань, де можна подивитися відео про письменників, героїв за мотивами творів або науковців, причому це не тільки посилання на статті чи сайти, а й на соціальні мережі, прочитати електронну версію або послухати аудіоверсію, подкасти.

Працювати над розширенням електронного бібліотечного фонду матеріалами про культурну спадщину українського народу та історію становлення державності.

Рівень володіння українською мовою

У контексті дослідження передбачалась можливість для респондентів оцінити рівень володіння українською мовою всіх учасників освітнього процесу. Результати показали (рис. 26-28), що всі учасники опитування одноставно високо оцінили рівень володіння українською мовою вчителями. Так, по 92% старшокласників і їхніх батьків високо оцінили рівень володіння українською мовою вчителів. Окрім того, 95% педагогів також дали позитивну оцінку своєму володінню українською мовою, а 90% оцінили високим рівнем володіння українською мовою своїх колег.

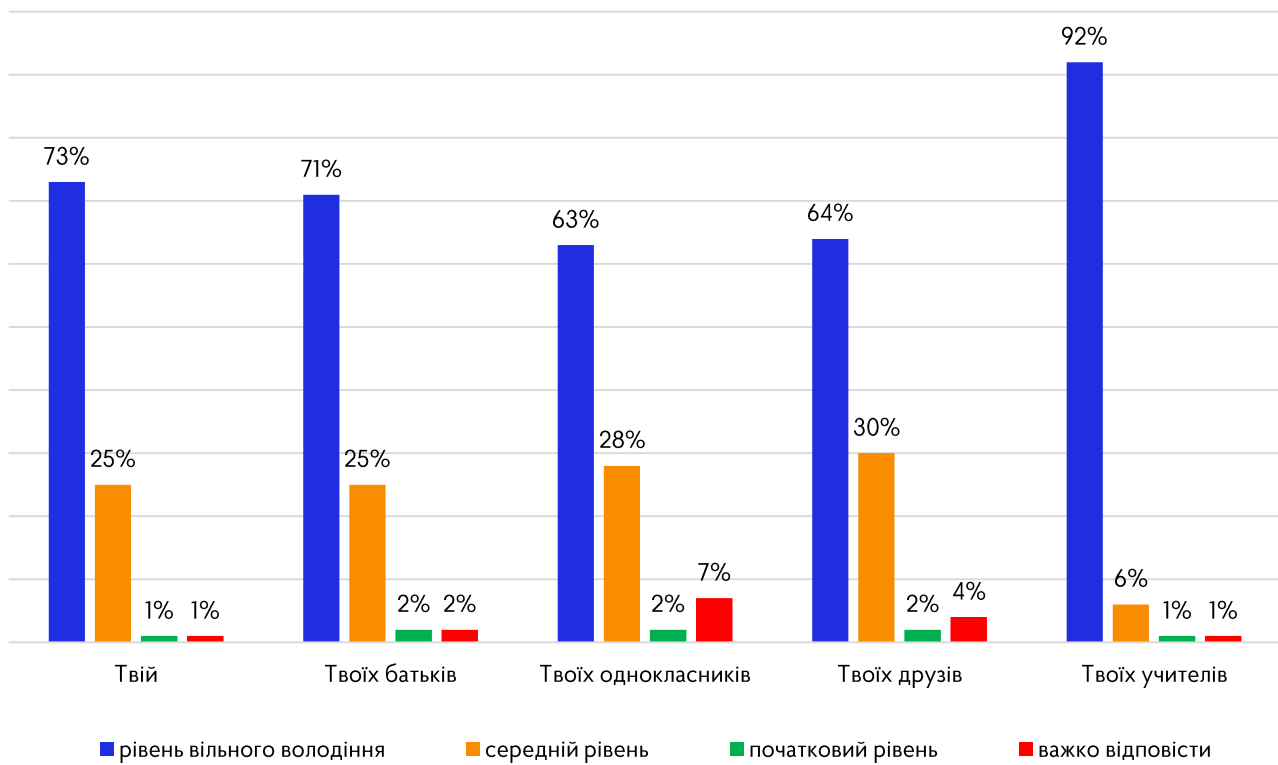

Рис. 26. Рівень володіння українською мовою середовища учнів / учениць (відповіді учнів / учениць)

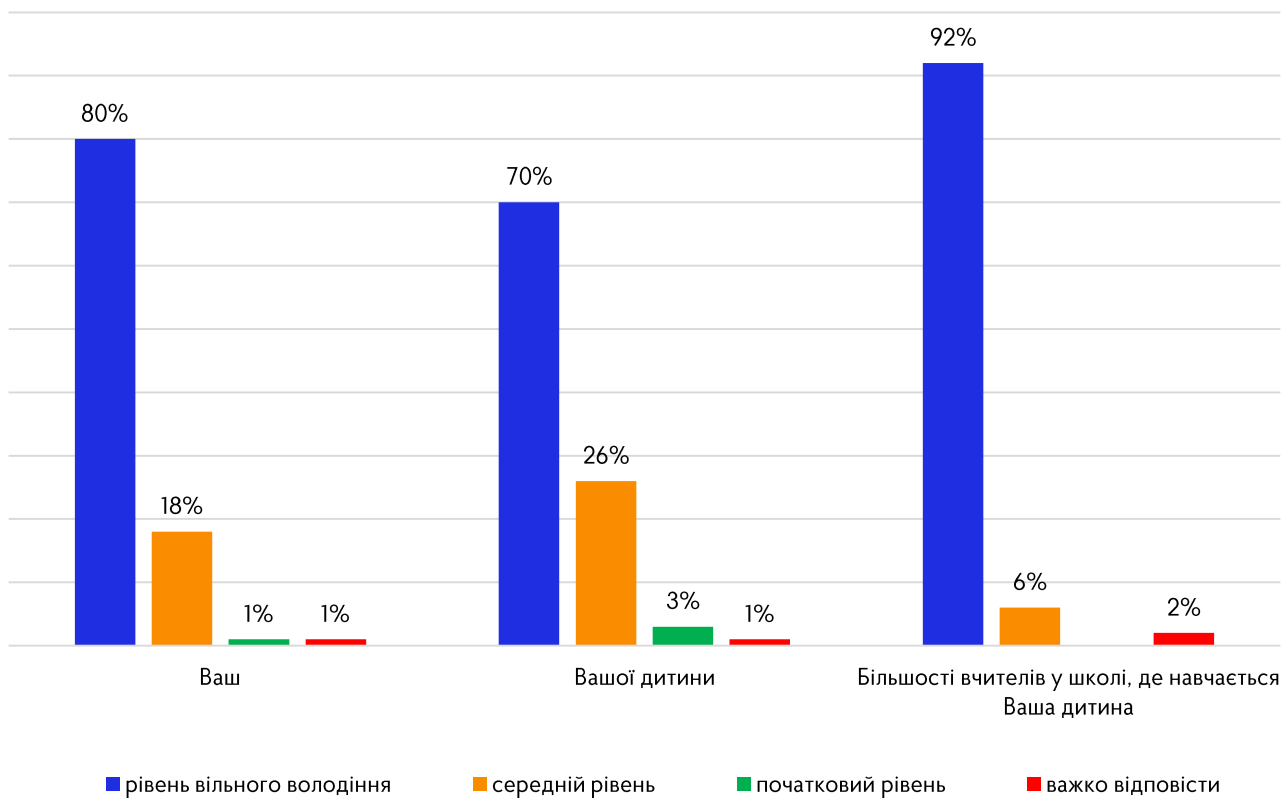

Рис. 27. Рівень володіння українською мовою середовища батьків учнів / учениць (відповіді батьків учнів / учениць)

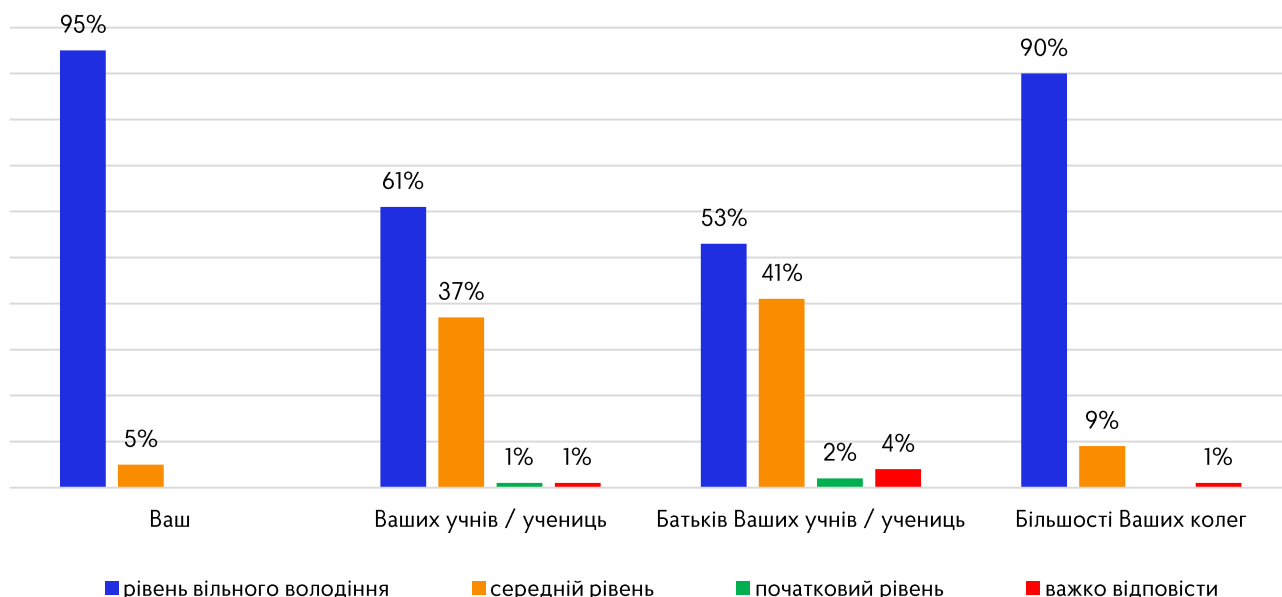

Рис. 28. Рівень володіння українською мовою середовища вчителів (відповіді вчителів)

Попри високу оцінку свого рівня володіння українською мовою, яку дали батьки старшокласників (80%) (рис. 27), вчителі іншої думки (рис. 28): тільки 53% із них зазначили, що батьки учнів / учениць вільно володіють державною мовою, а 41% вважають, що вони мають середній рівень.

Варто відзначити, що збільшилася частка вчителів на 9%, у порівнянні з 2022/23 н. р., які оцінили знання дітей рівнем вільного володіння українською мовою. Також і частка самих старшокласників, на протигагу минулого року, збільшилася на 5%, які оцінюють свій рівень володіння мовою як вільний (рис. 29). Це ймовірно свідчить про те, що учні / учениці все частіше починають уживати українську мову.

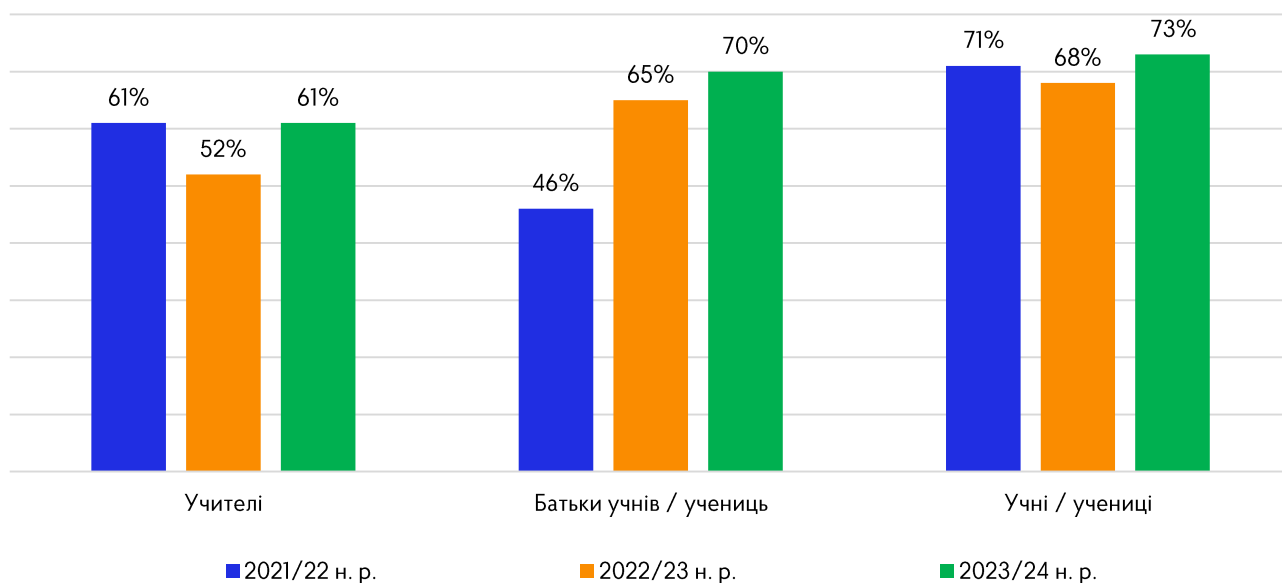

Рис. 29. Частка учнів / учениць, які мають рівень володіння українською мовою як вільний

Таким чином, для підвищення рівня володіння українською мовою засновникам закладів освіти необхідно забезпечити фінансування варіативної складової навчальних планів.

Керівникам шкіл здійснювати заходи щодо стимулювання вивчення української мови, сприяти підвищенню професійної майстерності педагогів, висвітленню досвіду роботи у фахових виданнях, організувати роботу мовних пришкольніх таборів, запровадити «навчальні канікули».

Підвищувати рівень роботи педагогічних працівників у напрямку національно-патріотичного виховання учнів / учениць з питань шанобливого ставлення до державних святинь, історичного минулого України, української мови.

Чинники, що стримують дітей використовувати державну мову в усіх сферах життя

В Україні за замовчуванням у всіх сферах життя має превалювати українська мова, однак існують чинники, що можуть стримувати її використання. На думку вчителів, найбільш негативний вплив на використання української мови учнями / ученицями має мова спілкування вдома, про це вказали 47% педагогів і кожен третій вказав на мову контенту в інтернеті та соціальних мережах, якою вони послуговуються.

Окрім того, 30% учителів вбачають звичку дітей спілкуватися мовою, яка не є державною. Відсоток вчителів, які вважають, що їхні учні / учениці мають недостатній рівень володіння українською мовою, становить 18% (минулоріч – 26%), також частка вчителів, які зауважують, що діти спілкуються виключно державною мовою, збільшилася на 18% (43% цього року проти 25% минулого року).

Окремі відповіді вчителів щодо факторів, які стримують використання учнями / ученицями державної мови в усіх сферах життя (подається зі збереженням авторської лексики).

«В спілкуванні з рідними я також використовую тюрську (казахську) мову на одному рівні з російською та українською. Це питання самоідентичності за нацією, за середовищем проживання та за громадянством. Відповідно підвищення самоідентичності учнів (навіть російськомовних регіонів) як громадян України та надання позитивних прикладів небезглузлого патріотизму впливає на їх бажання спілкуватися українською мовою».

«В соціальних мережах більше поширена російська мова. Багато сучасних медійних особистостей спілкуються російською мовою».

«Дітей змушують говорити українською і цкують, якщо вони говорять російською, але ясна річ, що коли все з під палки, то не буде доброго результату»

Чинниками, що стримують використання учнями / ученицями державної мови в усіх сферах публічного життя, діти вказали звичку спілкуватися недержавною мовою (33%) та мову спілкування у сім'ї – російську (20%). Практично половина опитаних учнів / учениць вказали, що користуються українською мовою в усіх сферах життя (рис. 30)¹.

Серед відкритих відповідей старшокласники зазначили, що в їхньому середовищі, а також у родині, є ті, хто розмовляє суржиком, що також має негативний вплив на їхнє володіння українською мовою. Отже дітям дуже потрібна підтримка, бо якщо їм банально страшно робити помилки, говорити суржиком і бути смішним, допоможе лише позитивна мотивація та розуміння, що помилятися можуть усі, хто навчається.

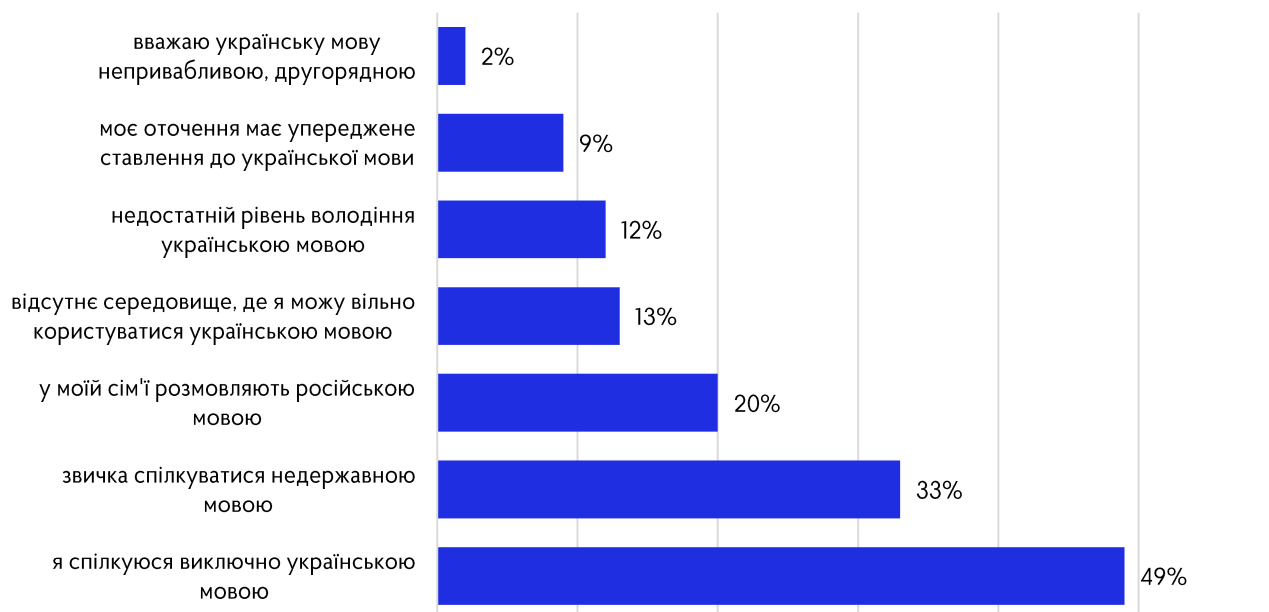

Рис. 30. Чинники, які негативно впливають на використання учнями / ученицями державної мови в усіх сферах життя (відповіді учнів / учениць)

На підставі отриманих відповідей батьків учнів / учениць сформовано рейтинг топ-5 ключових факторів, наявність яких, на думку учасників опитування, ускладнює використання їхніми дітьми державної мови у публічному житті (рис. 31).

¹ Респонденти мали можливість обирати декілька варіантів відповідей, тому загальна сума не становитиме 100 %.

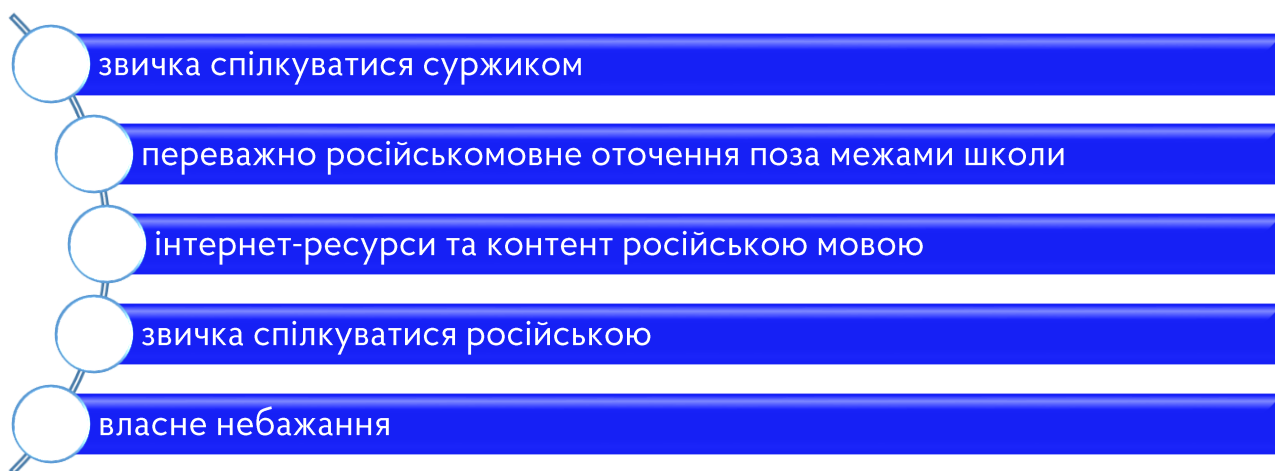

Рис. 31. Чинники, які негативно впливають на використання учнями / ученицями державної мови у всіх сферах життя (відповіді батьків учнів / учениць)

Водночас, 57% батьків учнів / учениць не вбачають жодних обмежень, які б стримували їхніх дітей у використанні державної мови, вважаючи, що діти спілкуються виключно українською мовою.

Як бачимо, якість мовленнєвої діяльності дітей значною мірою залежить від того мовного середовища, в якому вони перебувають, з ким спілкуються, тому важливо підтримувати та інтенсифікувати використання української мови в усіх сферах життя.

Освітні платформи/курси з української мови

За результатами опитування старшокласників було встановлено, що 67% учнів / учениць висловили бажання додатково вивчати або покращувати свої знання з української мови. Найбільша частка таких дітей на Заході – 30%, найменша – на Півдні (8%) та м. Києві (10%) (рис. 32).

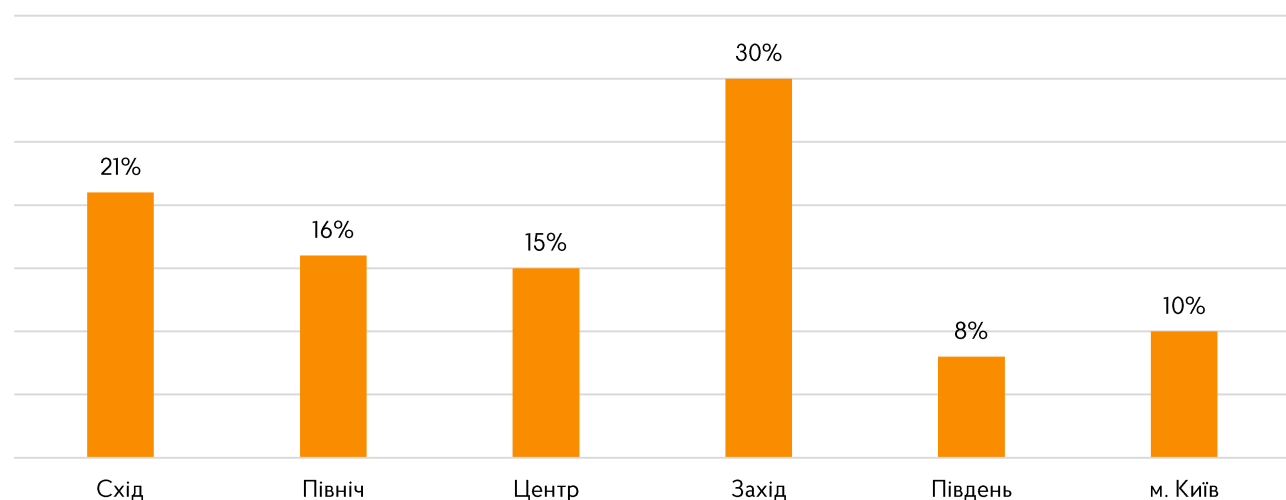

Рис. 32. Бажання учнів / учениць додатково вивчати українську мову та/або удосконалювати її знання, розподіл за макрорегіонами (відповіді учнів / учениць)

Цьогорічний показник учнів / учениць, які бажають додатково вивчати українську мову та/або удосконалювати її знання, найнижчий за всі роки проведення моніторингу (рис. 33).

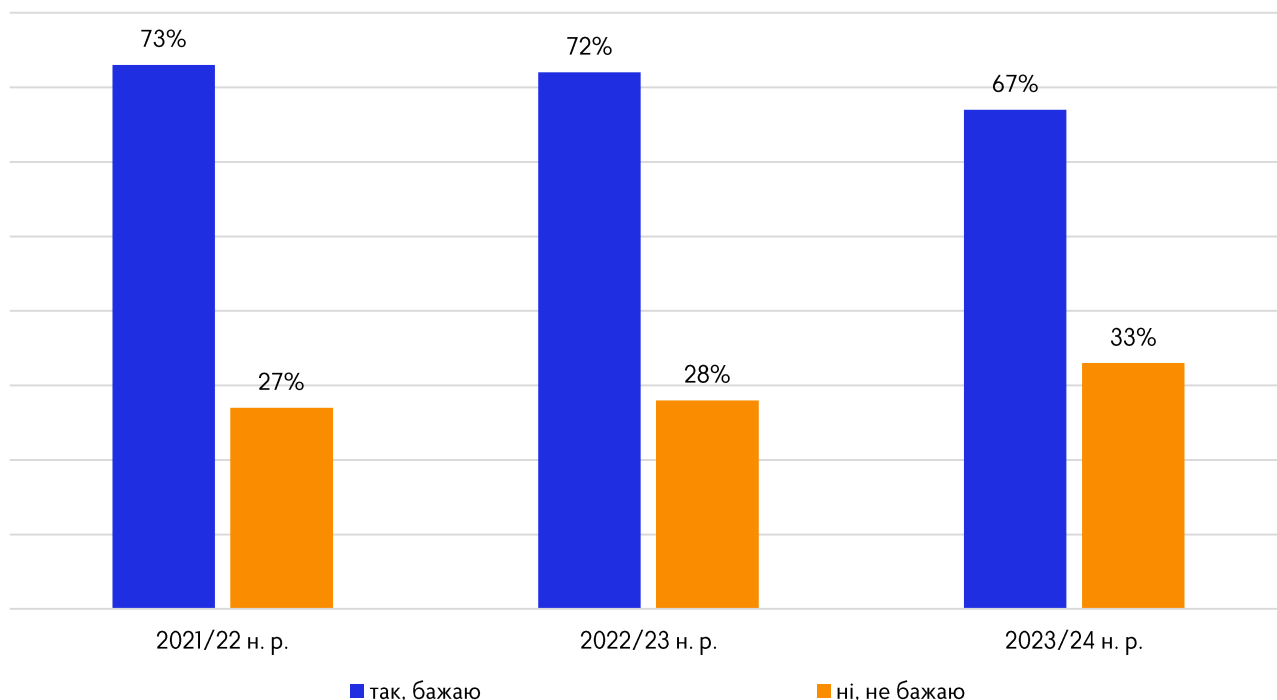

Рис. 33. Бажання учнів / учениць додатково вивчати українську мову та/або удосконалювати її знання (відповіді учнів / учениць за навчальними роками)

9% педагогів вказали, що до них зверталися учні / учениці та/або їхні батьки (з числа внутрішньо переміщених осіб) за інформацією стосовно курсів та/або освітніх платформ щодо покращення рівня володіння українською мовою.

На запитання «Чи знаєш Ти про діючі курси та/або освітні платформи з вивчення української мови в твоєму місті/селі?» лише кожен п'ятий старшокласник із села дав ствердну відповідь. До того ж опитування батьків учнів / учениць показало, що третині відомо про діючі курси та/або освітні платформи з вивчення української мови, які працюють у їхньому населеному пункті, у містах більше, ніж у селах – 84% та 16% відповідно. Це свідчить про те, що потрібно більш активно розвивати таку мережу освітніх платформ/курсів саме у сільській місцевості.

88% учителів та 81% батьків учнів / учениць вважають, що доцільно в наш час створювати безкоштовні курси/тренінги/освітні платформи для опанування та вдосконалення знань і умінь з української мови.

Таким чином, використання освітніх платформ і курсів є класичним елементом для збагачення словникового запасу, покращення граматичних навичок й розвитку мовленнєвих умінь як учнів / учениць, так і їхніх батьків.

Тому і надалі, Державній службі якості освіти України, Уповноваженому із захисту державної мови, органам державної влади, місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, їх структурним підрозділам з питань освіти необхідно: продовжувати роботу щодо популяризації освітніх платформ і курсів для вивчення української мови серед учасників освітнього процесу; підтримувати громадські ініціативи щодо створення таких курсів / платформ громадськими організаціями, закладами вищої освіти та іншими освітніми установами.

Тільки в середовищі, де українська жива, крута, різнопланова, діти самі собою переймають і переходять на її вживання.

